

KATRIN KOCH • ESPEN WALSTAD

Sam- vær

*mellom barn
og foreldre som
ikke bor sammen*

KAPITTEL 3

HVORFOR BØR DET VÆRE SAMVÆR MELLOM FORELDRE OG BARN?

Mange barn bor nesten like mye hos begge foreldrene eller har omfattende samværsordninger, men noen treffer den ene eller begge foreldre sjeldent eller aldri. Noen av de barna som har mye samvær trenger det, og har godt av det, mens andre sliter med å skulle forholde seg til to hjem. På samme måte kan lite samvær være bra for noen barn, mens det for andre betyr et **vedvarende savn**. Senere i boka skal vi se nærmere på hvilke forhold som bør vektlegges når den konkrete samværsordningen skal utformes. Uavhengig av samværsomfanget ser det imidlertid ut til at **samvær og kontakt som fungerer godt, er et gode for de aller fleste barn som ikke bor sammen med en eller begge foreldre**. I dette kapitlet gjennomgår vi de fordeler det vil ha for både barn og foreldre at samvær fungerer godt.

Som nevnt skal hensynet til barnets beste legges til grunn når samvær skal fastsettes etter samlivsbrudd eller etter at barn er blitt plassert utenfor hjemmet. Flere høyesterettsavgjørelser har i de senere årene spesielt påpekt at **kontakten med biologisk opphav er av egenverdi for barn og barns utvikling**. Barnets beste er derfor ofte blitt fortolket som best mulig kontakt med begge foreldre. Samværskontakten blir altså et mål i seg selv. Et slikt overordnet mål er som regel riktig, men kan noen ganger komme i konflikt med barns behov for beskyttelse og skjerming fra en potensiell utviklingsrisiko. En kan derfor ikke si at det alltid er til barns beste å ha kontakt med foreldre.

Risiko og resiliens

Det er mange forhold – positive og negative – som påvirker barns utvikling og fungering. Noen forhold bidrar til å utvikle styrke og motstandsdyktighet, og

bidrar dermed til en positiv personlig utvikling. Andre representerer en risiko for utvikling av økt sårbarhet og utviklingsvansker, og kan dermed bidra til en negativ utvikling på kortere eller lengre sikt (Borge 2003). Samspillet mellom disse forholdene vil blant annet ha konsekvenser for det enkelte individets evne til å mestre stress og påkjenninger. Rutter (2000b) definerer motstandsdyktighet eller resiliens som en prosess som medfører tilfredsstillende utvikling, til tross for erfaringer som innebærer stor risiko for utviklingsproblemer eller avvik.

Både personlige egenskaper, familiære forhold og miljøforhold kan enten utgjøre en risiko eller bidra til resiliens. Kroniske familiekonflikter, samlivsbrudd og at foreldre etablerer nye samlivsforhold regnes blant risikofaktorene (Werner og Smith 2001). Andre risikofaktorer er irritabelt temperament, kaotiske familieforhold og mangel på emosjonell trygghet. Dårlig fungerende samvær kan føre til manglende trygghet, og kan derfor være en risikofaktor.

Personlige egenskaper, som problemløsnings- og planleggingsevne og evnen til å være sosial, samt ytre forhold som for eksempel sosiale nettverk som gir emosjonell støtte, stabile familieforhold, gode skoler og tilhørighet til prososiale grupper blir ofte nevnt som resiliensfaktorer (Clarke og Clarke 2000). De kan bidra til at for eksempel relativt dårlig fungerende samvær ikke har alvorlige negative konsekvenser for barns utvikling. Velfungerende samvær vil vanligvis medføre god emosjonell støtte, stabile forhold og emosjonell trygghet, og dermed styrke barns motstandsdyktighet ytterligere.

For de fleste barn er en god relasjon til foreldrene en resiliensfaktor, det vil si en viktig faktor som kan bidra til motstandsdyktighet mot påkjenninger som livet bringer, og som på denne måten bidrar til en positiv utvikling på mange områder. Når samvær mellom barn og foreldre skal vurderes og utformes, er det derfor viktig at samværet for det enkelte barnet tilrettelegges slik at det mest sannsynlig vil komme til å fungere som resiliensfaktor, og ikke som risikofaktor. Dette er særlig viktig for barn som er eller har vært utsatt for andre forhold som innebærer en utviklingsrisiko.

Mye tyder på at særlig de minste barna først og fremst trenger minst én pålitelig og stabil omsorgsperson over tid for å kunne utvikle seg tilfredsstillende. Barn kan utvikle seg godt med begrenset kontakt, eller helt uten kontakt med en eller begge foreldre, noe som for eksempel er tilfellet med de fleste barn der en av foreldrene er død eller med barn som tidlig blir adopterte. Forutsetningen er imidlertid at noen ivaretar barnets behov for stabil og trygg omsorg. Samtidig viser forskning at barn av enslige og enker/enkemenn, samt adopterte barn, oftere enn andre barn

utvikler blant annet skoleproblemer og psykiske vansker (Bauserman 2001). Når en kontrollerer for faktorer som sosioøkonomisk status og andre utviklingsmessige belastninger, ser det ut til at barn i slike familier utvikler seg like godt som andre over tid. Forskning viser også at samvær med den ene eller begge foreldre ikke i seg selv medfører en bedre eller mer positiv utvikling i forhold til barn som ikke har samvær (Kelly 2000; Hetherington 1999).

Samvær kan derfor antakelig ikke regnes som en nødvendig betingelse for å sikre barn en tilfredsstillende utvikling, men samværskontakten er en av mange faktorer som kan være en generelt utviklingsstøttende og positiv faktor eller en risikofaktor i barns liv. Virkningen av samvær på barns utvikling ser først og fremst ut til å være avhengig av omstendighetene rundt samværet, relasjonen mellom de voksne og forholdene forut for bruddet, samt den totale mengden risiko- eller resiliensfaktorer i barnets liv.

Hovedmålet med samvær må derfor etter vårt syn primært være at samværet bidrar til å støtte opp under barnets utvikling på en positiv måte. Samvær kan sies å være utviklingsstøttende når emosjonelle relasjoner og tilhørighet som er viktige for barnet opprettholdes eller etableres innenfor rammen av samarbeidsrelasjoner som:

- er preget av stabilitet,
- har et lavt konfliktnivå mellom de voksne,
- er i samsvar med barnets egne ønsker og behov, og
- har frekvens og innhold som ikke griper forstyrrende inn i barnets utvikling og daglige fungering over tid.

I tillegg til hovedmålet hvor det fokuseres på barnets grunnleggende behov for utviklingsstøtte, kan vi også formulere noen delmål: Samværet skal bidra til å skape kontinuitet i barnets liv ved at kunnskap om egen bakgrunn og historie sikres gjennom direkte kontakt. Et annet delmål er at samværsforeldre og andre familiemedlemmer med en emosjonell relasjon til barnet, sikres løpende og direkte informasjon om barnets utvikling og fungering, og vice versa. Et tredje delmål er at familienettverk og relasjoner for øvrig opprettholdes, slik at barnet har et sosialt sikkerhetsnett dersom det skulle oppstå vanskeligheter i omsorgsbasen. Når samvær fungerer godt for både voksne og barn, vil det dermed også medføre mange kort- og langsiktige fordeler for alle parter.

FORDELER FOR BARNET

De fleste barn ønsker fortsatt kontakt og samvær med den av foreldrene de ikke lenger skal bo sammen med. Derfor vil en velfungerende samværsordning som regel også innebære at barnet så langt som mulig har fått aksept for sine egne ønsker. I følge Arntzen (1994) ønsker anslagsvis 80 % av barn langt opp i skolealder at foreldrene skal bli venner og helst flytte sammen igjen, eller at de selv skal flytte tilbake til foreldrene. Dette gjelder selv om omstendighetene opplagt viser at dette ikke er aktuelt. Den «nestbeste» løsningen for mange barn blir da at kontakten opprettholdes på en jevn og forutsigbar måte.

Dersom barnets ønske om samvær har sammenheng med en positiv relasjon før bruddet, og ikke ser ut til å innebære en risiko for barnets utvikling, vil samværet sannsynligvis også ha en utviklingsstøttende funksjon. Velfungerende samvær vil støtte opp under barnets opplevelse av mestring og kontroll, samt bidra til å redusere stress og skyldfølelse hos barnet som kan være knyttet til foreldrenes skilsmisse eller plassering i fosterhjem.

Bearbeiding av bruddet lettes dessuten ofte gjennom samvær ved at sorg og opplevelse av tap reduseres. Barnet opplever at den/de voksne som det ikke lenger bor sammen med fortsatt er tilgjengelig. Når foreldrene klarer å fokusere på relasjonen til barnet framfor sin egen sorg eller skuffelse, vil barnet dessuten avlastes og spares for mulige lojalitetskonflikter.

Samværet kan også representere en avlastning for hovedomsorgsgiver. Ved at barnet opprettholder og utvikler flere viktige relasjoner blir det mindre avhengig av hovedomsorgsgiver og vice versa: Barnets samlede erfaringsbakgrunn blir dessuten utvidet og supplert ved at det aktivt får forholde seg til ulike oppdragelsesstiler, normer, verdier og sosiale nettverk. Samværskontakten kan også innebære at barnet blir tatt med på aktiviteter og til steder det ellers kanskje ikke ville fått oppleve.

Samvær med foreldre vil i mange tilfeller også innebære at barnet får opprettholde kontakt med øvrig familie og foreldrenes nettverk. Gjennom en slik kontakt kan barnet få kjennskap til sin families historie, til gode og mindre gode sider ved de ulike familiemedlemmene, til likheter og ulikheter. Alt dette må antas å ha betydning for barnets selvforståelse, identitetsdannelse og opplevelse av tilhørighet.

Sist, men ikke minst, hender det at barns omsorgssituasjon utilsiktet endres på grunn av ulykke, sykdom eller dødsfall. Relasjoner som har blitt opprettholdt, kan i så fall bidra til å gi nødvendig trygghet i en situasjon preget av sorg, forvirring og

usikkerhet. Samværsbasen vil i så fall ofte være en naturlig alternativ omsorgsløsning, der de voksne kjenner barnet godt og kan gi nødvendig hjelp.

Fordelene ved samvær for barnet må selvsagt til en hver tid avveies mot forhold som kan virke destabiliserende, forvirrende eller forstyrrende i barnets hverdag og langsiktige utvikling. Det kan noen ganger bety at fordelene ved samvær må vike for andre forhold som setter barnets utvikling på andre områder i fare. Hvis for eksempel den samværsberettigede slår, ruser seg eller systematisk devaluerer barnets omsorgsbasis, kan det være nødvendig å redusere eller avvikle samvær, selv om dette også vil medføre at barnet mister noe.

FORDELER FOR DEN SAMVÆRSBERETTIGEDE

Behovet for, og ønsket om kontakt med egne barn er for de fleste knyttet til sterke følelser, og vi må regne med at dette behovet er dypt forankret både i vår sosiale, psykologiske og genetiske arv. Gjennom samværet får den samværsberettigede både tilfredsstilt sine egne behov for å få vite hvordan det går med barnet, og behovet for å være sammen med sitt barn og ta vare på det.

Å ha, eller ikke ha kontakt med egne barn får også betydning for den voksnes sosiale situasjon og fungering. Vi vet at enslige voksne etter et samlivsbrudd ofte sliter med psykiske problemer, sosial isolering, sinne og skyldfølelse (Thuen 2004). Vi må anta at dette også gjelder for foreldre som er blitt fratatt omsorgen for sine barn. Hyppig kontakt med barnet og høy grad av involvering i barnets liv ser ut til å bidra til å opprettholde mange voksnes fungering. Den voksnes ønske om å kjenne sitt eget barn, og å ha et nært forhold til det, er i høyeste grad legitimt, selv i tilfeller hvor den voksnes interesser må vike fordi hensynet til barnets beste tilsier at det ikke er mulig.

Den jevnlige kontakten med barnet innebærer at samværsforelderen får ta del i utviklingen og får jevnlig informasjon om barnet. Dette er blant annet nødvendig for å kunne ivareta det delansvaret som den samværsberettigede har når foreldreansvaret fortsatt er felles, og den samværsberettigede skal delta i viktige beslutninger for barnets liv, som valg av skolegang, religion og viktige helsespørsmål. Slike beslutninger vil det være vanskelig å delta i, uten å ha forholdsvis god kjennskap til barnet.

Etter samlivsbrudd vil det for noen voksne også ha positiv betydning at samvær med barnet innebærer kontakt og et fortsatt vennskap med den voksne som hun/han ble skilt fra. Det kan være særlig viktig for voksne som har et begrenset

sosialt nettverk. På samme måte innebærer samvær for noen foreldre som har mistet omsorgen for barna en verdifull kontakt med barnets fosterforeldre og med barneverntjenesten som administrerer samværet og har ansvar for saken. Slik kontakt forutsetter selvsagt at relasjonen er forholdsvis konfliktfri og at den som har samvær ikke benytter samværet og kontakten til å blande seg utidig inn i omsorgsbasens beslutninger og hverdag.

FORDELER FOR OMSORGSBASEN

For den/de voksne i omsorgsbasen vil samvær kunne fungere som avlastning fra det daglige ansvaret for barnet. Avlastningen kan innebære at den som har hovedomsorgen får frigjort tid til egne aktiviteter eller rett og slett får fritid. Mange voksne rapporterer også at forholdet til barna ble bedre etter bruddet. En kan ikke se bort fra at noe av grunnen til dette ligger i at samværsordninger, og gjennom dette mindre belastning på den voksne, fører til at omsorgsbasen får mer overskudd til barnet. På den andre siden vil foreldre som har samvær ofte bruke mer og bedre planlagt tid sammen med sitt barn etter bruddet, og gjennom dette få en bedre relasjon. På samme måte kan også fungerende samværsordninger for barn i fosterhjem bety en ikke ubetydelig og ofte nødvendig avlastning for fosterforeldrene, og kan bidra til en bedring av relasjonen mellom foreldre og barn.

En velfungerende samværsordning kan også innebære at omsorgsbelastningen reduseres ved at barnet får supplerende utviklingsstøtte i samværshjemmet. Det kan for eksempel være at barnet gjennom samværsforelderen lærer ting som den andre eller fosterhjemmet ikke kan hjelpe til med. Selv i et samfunn med stor grad av likestilling mellom kjønnene, finnes det fortsatt områder i omsorgen for barna der menn er bedre til å ta seg av noe, kvinner av noe annet. Mange kvinner er for eksempel fortsatt litt bedre på å fange opp og snakke om emosjonelle forhold, mens menn ofte er noe flinkere med aktiviteter og praktiske forhold. På tvers av kjønn hender det dessuten ikke sjeldent at den ene av foreldrene og barnet deler noen interesser som barnet ikke har felles med den andre. Å vite at barna har det bra og får den utviklingsstøtten de trenger av flere enn en selv, og med det supplement den andre kan gi, innebærer for mange voksne at stress og bekymringer reduseres.

I mange tilfeller opplever omsorgsforeldre det som belastende at barna savner, idylliserer eller demoniserer den av foreldrene de ikke får ha kontakt med. Å opprettholde samvær kan bidra til at barn får et realistisk forhold til begge foreldres

Eksempel barnelovsak

Line var 12 år gammel da hun fikk vite av far at mamma ikke ville bo sammen med ham lenger, så han måtte flytte langt fra dem. Han tørket tårer mens han fortalte dette, og hun skjønnte at han hadde vært lei seg lenge. Line skjønnte også at det var synd på pappa. Derfor ville hun flytte sammen med ham og aldri se mamma mer. Måten far valgte å informere Line på, satte jenta i en lojalitetskonflikt, der hun valgte side i den vanskelige situasjonen. Siden hun var 12 år gammel, ble hennes uttrykte mening et selvstendig argument i saken. Dette var svært uheldig, dels fordi mor egentlig var viktig for henne, Line fikk urimelig mye ansvar for fars situasjon, og far var i realiteten ikke i stand til å ta seg godt av Line i lange perioder.

Barn, som mange voksne, tar som regel for gitt at det som er blitt sagt til dem er sant, og at de har forstått riktig. En kan ikke vente at barnet selv skal ta initiativ til å dobbelsjekke sin forståelse eller sannhetsgehalten i andres informasjon. Deres mening om samvær som følge av informasjonen de har fått, kan på denne måten reflektere barnets eget syn, men på feil grunnlag.

Særlig når andre enn foreldrene har samtaler med barn der de gis anledning til å gi uttrykk for sin mening om samvær, er det viktig at den som snakker med barnet vet hva slags informasjon barnet har fått tidligere. Barnet må også få beskjed om hvem som får tilgang til det som er blitt sagt, hvordan dette skal formidles til andre, og ikke minst at barnet står fritt til ikke å si noe. Det vil også være viktig å presisere at å gi uttrykk for egen mening ikke betyr det samme som å bestemme, og at det ikke er sikkert at det blir som barnet ønsker – på samme måte som på andre områder. I slike sammenhenger kan en benytte seg av eksempler: barn kan ikke bestemme om de vil gå på skolen eller ikke, men det er fint hvis det sier fra hvordan det har det i klassen eller hvis det er noe de gjerne vil ha annerledes.

Samsvar mellom utsagn og atferd

Barnets avhengighet av voksne omsorgspersoner fører rimeligvis også til lojalitet overfor foreldrene. At barn er lojale og tilpasser seg det de tror er mors eller fars oppfatning, mening eller ønske, er som regel uttrykk for tillit og en gjensidig og god emosjonell relasjon.

Noen ganger kan en se at relasjonen mellom den voksne og barnet er vanskelig. Barnet kan påta seg et urimelig stort ansvar for den voksnes velbefinnende, eller være lojal på feil premisser. Ved å innta rollen som en som handler på vegne av den

voksne, ta vare på den voksne eller tilpasse seg trusler, vil barnets lojalitet kunne bli en utviklingsmessig belastning. Også i slike situasjoner vil mange barn forsvare synspunkter som de både kan oppfatte og presentere som sine egne. I samhandling mellom den voksne og barnet, vil barnets utsagn ofte stå i motsetning til væremåten for øvrig. Når barnet for eksempel iherdig hevder at det ikke vil treffe den andre av foreldrene, men er oppriktig glad når det blir hentet, og lei seg når det skal hjem igjen, samtidig som en vet at barnet utsettes for påvirkning i omsorgsbasen, er det ikke samsvar mellom utsagn og atferd. Det krever som regel en nærmere undersøkelse av barnets forhold til hver av foreldrene, før en kan trekke slutninger om barnets egen mening, og hva det manglende samsvaret mellom atferd og utsagn skyldes.

Relativ frihet til å danne seg en egen mening

Både i forbindelse med barnevern- og barnefordelingssaker etterspør man ofte barnets egen mening. Underforstått uttrykkes dermed en tro på at barn selvstendig, reflektert og uavhengig kan danne seg en stabil mening om det saken gjelder. Det er tvilsomt om dette er mulig. Barns syn, eller barns meninger – uansett hva det gjelder – dannes først og fremst gjennom nære voksnes fortolkninger og forklaringer, og gjennom erfaringer i samspill med andre. Barnets mening vil dermed på en måte alltid være påvirket, og som oftest mest påvirket av den eller de voksne som har tilbrakt mest tid sammen med det, og som barnet har den nærmeste emosjonelle relasjonen til. Derfor er det opp til de voksne å la barnet stå fritt gjennom å gi balansert informasjon der ulike løsninger drøftes så nøytralt som mulig.

Barn har i begrenset grad kunnskaper, erfaringer og kognitiv kapasitet til å forstå, reflektere og generalisere på selvstendig grunnlag. De er avhengige av voksnes hjelp til å konstruere en meningsbærende forståelse av sin omverden. Dette gjør barn også mer påvirkbare og situasjonsavhengige enn voksne. Barn kan derfor også i mindre grad enn voksne overskue kort- og langsiktige konsekvenser av sine ønsker. Barn kan heller ikke uten videre forstå at de preges av voksnes syn, og vil derfor oppfatte sin mening som sin egen, selv om den i betydelig grad reflekterer mors eller fars mening.

Stabilitet over tid

Barn har et annet tidsperspektiv enn voksne. De er mer avhengige av situasjonen de er i, og mindre i stand til å gjøre vurderinger ut fra tenkte situasjoner i framtiden og i andre sammenhenger. Derfor vil mange barn mene en ting nå, og noe

annet en annen gang i en annen situasjon. Når barn både i atferd og utsagn, over tid og på tvers av ulike situasjoner fastholder et synspunkt, betyr det ofte at dette synet er både praktisk, følelsesmessig og kognitivt godt integrert i barnets forståelse av situasjonen.

Oppsummeringsvis kan en si at barns mening må tas alvorlig, når de har et godt språk- og begrepsapparat, deres mening om samvær er stabil over tid, de har fått informasjon, ikke er blitt påvirket i urimelig grad, og det er samsvar mellom utsagn og atferd.

NÅR KAN BARN DANNE SEG EN EGEN OPPFATNING?

Store individuelle forskjeller gjør det vanskelig å si noe konkret om hva en kan formidle til barn i ulike aldre, og hvordan en skal forstå det barn sier. På generelt grunnlag kan en si at små barn vil være mer tilbøyelige enn større barn til å relatere det som blir sagt til hendelser i nær fortid, tillegge egne handlinger større betydning, ha vanskeligere for å forstå andres motiver og intensjoner, samt tenke mer konkret.

I de neste kapitlene kommer vi nærmere tilbake til barns utviklingsmessige forutsetninger for å kunne håndtere ulike samværsordninger. De samme forutsetningene vil også være gyldige når barns utsagn skal vurderes. I denne sammenhengen skal vi nøye oss med å påpeke at de fleste barn uten spesielle utviklingsproblemer gjør et kvalitativt stort sprang i sin utvikling i tre til fireårs alder. Den sosiale og kognitive utviklingen på dette alderstrinnet gir grunnlag for en gradvis mer strukturert oppfatning, samt lagring og bedømmelse av informasjon om seg selv og andre. Dette er i sin tur grunnlaget for å kunne forstå og bevisst regulere egen atferd. Barnet kan fra denne alderen av danne seg generaliserte antakelser om egen og andres atferd og tenkning, også kalt «theory of mind» (Siegler 1996). Det betyr at barnet kan holde fast ved tankemessige representasjoner, og at det er mulig å handle intensjonelt. Det innebærer at barn kan begynne å skille mellom egen tro og realitet, og mellom intensjonelle og tilfeldige handlinger. De kan begynne å forstå at de selv eller andre tar feil, ta andres perspektiv, at de kan lure andre eller bli lurt, og de kan utsette behov over tid. Når de blir enda litt eldre kan de begynne å forstå at en sak kan ha flere sider, og at ulike personer kan ha forskjellige oppfatninger av samme sak. Med dette som grunnlag kan også relativt små barn ha forholdsvis velbegrunnede oppfatninger om en situasjon og om hva de vil.

Samtaler med barn i slike sammenhenger oppleves ofte som spesielt vanskelige, fordi en ikke har tilstrekkelig tid til å bli godt kjent med barnet på forhånd, og fordi det er lett å legge utilsiktede føringer for barnets svar.

De vanskeligste samtalene med barn er de der barn blir tause, og de samtalene der barn åpenbart gir uttrykk for noe annet enn det som all annen informasjon tilsier. Når barn ikke gir uttrykk for noe, kan dette skyldes flere forhold. Det kan være at barnet rett og slett er for lite eller umodent til å kunne mene noe om samvær. Det kan også være at barnet ganske enkelt ikke har noen mening fordi mange løsninger er greie nok. Det kan også være at barnet vil beskytte seg selv eller andre ved ikke å si noe, eller ikke tør å si noe ut fra en reell eller opplevd fare ved å gi uttrykk for det det mener.

Både når barnet er for lite, og når en må anta at barnet rett og slett ikke mener noe spesielt, må andre opplysninger være styrende for valg av samværsordning. Når en imidlertid mener at barnet ikke vil si noe ut fra et ønske om å beskytte seg selv eller andre, vil det ofte være nødvendig med en helhetlig vurdering der også andre forhold og opplysninger blir vektlagt. Det samme gjelder når det er grunn til å tro at barnet gjengir en annen mening enn sin egen. Et viktig ledd i en slik vurdering vil være å undersøke nærmere om barnet har vært utsatt for press eller målrettet påvirkning.

NÅR BARNET BLIR UTSATT FOR NEGATIV PÅVIRKNING

Når barn gir uttrykk for sin mening og for ønsker om hvordan samvær skal utformes, kan det noen ganger foreligge indikasjoner på at barnets mening er basert på spesielle forhold. Det kan dreie seg om at barnet ikke har tilstrekkelig erfaring, som i sin tur medfører en feilvurdering fra barnets side, eller at barnet er påvirket og manipulert.

Mangel på erfaring

Noen barn som har erfaring med samvær, har opplevd at samvær preges av lite grenser, mye lek og oppmerksomhet, godteri og yndlingsretter, kino, TV og innfrielse av alle ønsker. Fra den voksnes side behøver ikke dette å dreie seg om bevisst manipulering, men kan være et uttrykk for å ønske det beste, ville ta igjen det tapte eller dårlig samvittighet. Barnet vet ikke dette, tror at det alltid vil være slik, og vil ha mer samvær. Noe av det samme kan gjelde barn som har lavfrekvente samvær uten hverdagserfaring, der de voksne alltid er tilgjengelige, har god tid og det alltid er ferie og helg.

For andre barn som har samværserfaring dominerer fordeler knyttet til samvær, i forhold til ulemper som for eksempel farer de selv vet at de utsetter seg for. Det kan dreie seg om barn som vet at mor drikker, at far kan slå eller at de risikerer å bli forlatt. Likevel ønsker barnet samvær fordi det da også får treffe søsken, og dessuten kan forsikre seg om hvordan det står til med foreldrene. Barn kan i liten grad avveie skade risiko mot eventuelle goder eller fordeler ved samvær, og vil ofte feilvurdere risikoen eller tillegge seg selv ansvaret for at det kan gå bra. På denne bakgrunn kan barn komme til å ønske mer samvær enn det som faktisk er forsvarlig. I slike saker må en vurdere om forholdene kan endres, eller om barnets egne ønsker rett og slett ikke kan innfris.

Målrettet påvirkning av barnet

Andre ganger skyldes barns uttrykte ønsker om samvær ikke realiteter eller feilvurderinger, men intens og målrettet påvirkning. Påvirkning av barn i betydning bevisst manipulering i den hensikt å få barnet til å innta en bestemt holdning, kan deles i to former: Indirekte, gjennom bruk av lovnader og goder, og direkte gjennom feilinformasjon. Både direkte og indirekte påvirkning kan skje mer eller mindre åpent eller skjult.

Indirekte påvirkning kan for eksempel være at aktiviteter eller gaver brukes av omsorgsbasen som et gode for barnet når samvær avlyses, eller av samværsbasen når barnet ikke leveres tilbake i rett tid etter samvær. Barnet vil oppleve det som positivt at samvær ikke gjennomføres, eller ikke avsluttes i rett tid, og kan komme til å bli mer negativ til den andre av foreldrene eller til fosterhjemmet. Noe av det samme kan skje når en av partene systematisk sørger for å overgå den andre med aktiviteter, gaver og goder, eller fratar goder når barnet uttrykker glede over å være sammen med den andre.

Direkte påvirkning er når barnet får systematisk informasjon og opplysninger kun av negativ art om den andre, eller får negative reaksjoner når det snakker positivt om den andre. Tilløp til negative utsagn om den andre kan også forsterkes og forstørres systematisk, eller tilsvarende positive utsagn ignoreres og devalueres. For eksempel hvis barnet forteller om en diskusjon om innetider med far, og mor benytter anledningen til å fortelle om at far aldri lot henne være sammen med venninner heller, var fryktelig sjalu og slo henne.

Effekten av påvirkning

Effekten av slike påvirkningsmetoder på barn som er praktisk og følelsesmessig avhengig av den voksne, kan være en overdrevet tilpasning til den voksnes syn og en integrering av den voksnes synspunkter i egne holdninger og meninger.

Dette fenomenet har vært beskrevet av flere, under forskjellige betegnelser, slik som for eksempel «overidentifisering og overdistansering» (Ell 1990) «motholdninger» (Lempp 1983) og «Parental Alienation Syndrome» (Gardner 1998). Felles for alle er at det beskrives en polarisering av atferd og holdninger i forhold til den foretrukne voksenpersonen, som regel omsorgsbasen, og mot den samværsberettigede. Barnet forholder seg til førstnevnte med ukritisk og kompromissløs kjærlighet, og med tilsvarende kompromissløs og total avvisning av den andre. Manipulering fra den omsorgsberettigedes side anses å være en nødvendig, men ikke tilstrekkelig faktor i en slik utvikling. Like viktig er barnets eget bidrag i å videreutvikle det negative bildet av samværsbasen gjennom integrering av holdninger, som etter hvert også kan gjelde samværsbasens slekt, venner og hverdag.

Fenomenet beskrives jevnlig, men er ikke vitenskapelig belagt. I faglitteraturen beskrives denne teoretiske tilnærmingsmåten til fenomenet som problematisk. Den er omstridt fordi den er lite prosessorientert, har uklare og lite konkrete vurderingskategorier og representerer en patologisering av barnets vilje.

I denne sammenhengen mener vi det er tilstrekkelig å påpeke to typer risiko ved aktuelle beslutningsalternativer når relasjonen mellom barn og den samværsberettigede er preget av antatt manipulering fra omsorgsbasens side, eventuelt også vice versa:

1. *Barnets uttrykte vilje ignoreres* fordi en tenker seg at den i realiteten er en refleksjon av omsorgsbasens manipulering, og barnet presses til mer samvær eller i verste fall flyttes til den det ikke vil treffe. En slik løsning vil sette barnet i en vedvarende stresstilstand, der verken forholdet til omsorgsbasen eller forholdet til samværsbasen kan finne en løsning. Barnet avkreves en illojalitet til omsorgsbasen som det i utgangspunktet ikke har løsningsstrategier for.

En slik løsning forutsetter stor grad av sikkerhet for at den samværsberettigede kan respektere og håndtere barnets syn, og arbeide for en reetablering av relasjonen uten å avvise den andres rolle i barnets liv.

2. *Barnets uttrykte vilje tas hensyn til*, og samvær reduseres til et minimum eller avvikles. Det innebærer at barnet kan komme til å forbli i et potensielt destruktivt

tivt psykologisk miljø uten muligheter til å få korrigert sin virkelighetsoppfatning, og uten kontakt med samværsbasen.

En slik løsning krever at omsorgsbasen med forholdsvis stor grad av sikkerhet reduserer påvirkningen av barnet når kontakten opphører.

Disse to typene risiko er vanskelige å avveie mot hverandre, og en plassering/omplussing i en nøytral omsorgsbasis (fosterhjem) synes noen ganger å være den eneste løsningen som til en viss grad fristiller barnet og tillater en reetablering av relasjoner (Dettenborn og Walter 2002).

Vektleggingen av barnets mening

Barnets mening må alltid vurderes som et av flere momenter når en samværsordning skal utformes. Barnets uttrykte meninger om samvær må først og fremst vurderes i forhold til barnets evne og muligheter til å ha en mening om samværsordningen, og i forhold til både barnets og den samværsberettigedes rett til samvær på både kortere og lengre sikt.

Som hovedregel bør barnets uttrykte mening tas hensyn til så langt det er mulig. Barnets mening må likevel fravikes, hvis det er andre forhold som tilsier begrensning eller utvidelse av samvær, eller hvis barnets utvikling kan bli skadelidende. Det vil alltid være nødvendig å avveie eventuelle negative konsekvenser det har å følge barnets ønsker mot de konsekvenser det kan ha for barnet ikke å få følge et sterkt ønske. Slike konsekvenser kan være resignasjon, hjelpeløshet, følelse av verdiløshet eller tap av tillit til voksne. Når en nøye avveining av ulike forhold tilsier at samværsordningen ikke kommer til å samsvare med barnets eventuelle ønsker, er det viktig å forklare barnet hva dette skyldes.

Når barnets mening er entydig positiv, og i forhold til alder velbegrunnet, og det samtidig ikke er andre forhold som tilsier begrensning av samvær, vil større barn normalt ha kapasitet til forholdsvis omfattende samværsordninger. Om mulig, bør samværsordningen ikke være klart i strid med barnets egne ønsker. Her må en være oppmerksom på at barn i perioder eller også over tid kan være litt misfornøyd, og helst ønske en litt annen ordning, men at andre forhold kan medføre at det ikke er mulig å imøtekomme barnets ønske. Så lange barnet likevel over tid gir uttrykk for at den valgte ordningen er akseptabel, kan den ikke regnes for å være i strid med barnets ønsker. De perfekte løsningene finnes ofte ikke.

Når samvær vurderes som forsvarlig, men barnet sterkt ønsker mindre samvær, eller ikke samvær i det hele tatt, er det først og fremst viktig å finne ut hva dette

skyldes. Hvis årsaken for eksempel er at venner har en annen samværsdel, eller at barnet går glipp av sosiale begivenheter i samværsdelene, kan en forsøke å tilpasse tiden eller på annen måte justere samværet. Hvis det derimot er slik at barnet har tanker og ideer om ting som kan skje under samvær, eller at hovedomsorgsgiveren ikke klarer seg alene, kan det være lurt å starte på et forholdsvis lavt samværsnivå til å begynne med, og trappe opp samværet etter hvert. Slike løsninger stiller ofte forholdsvis stor krav til voksne hva gjelder samarbeid, planlegging og «markedsføring» av samvær overfor barnet. Noen ganger kan det også være hensiktsmessig å samtidig endre form, innhold eller lengde på samværet i en kortere eller lengre periode. På denne måten kan samværet tilpasses barns kapasitet bedre, og både barn og voksne kan høste nye, og forhåpentligvis positive, erfaringer over noe tid.

I ekstreme tilfeller der barn avviser den samværsberettigede uten åpenbar grunn, kreves som regel en nøyte faglig utredning av årsakene. Selv om det tilsynelatende ikke foreligger negative forhold ved samværsbasen, kan dette likevel være tilfellet. Skjult rusmisbruk, vold eller andre negative opplevelser som barnet ikke vil, kan eller tør si noe om, kan ligge til grunn for vegringen. I så fall kan et påtvunget samvær på feil premisser få store negative konsekvenser for barnet.

Dersom avvisningen mistenkes å ha sammenheng med utidig påvirkning eller manipulering fra omsorgsbasens side, bør en primært legge til rette for en faglig oppfølging av samværsproblematikken med veiledning av omsorgsbasen, utprøving og gradvis øking av samvær. Dersom dette ikke kan gjennomføres, eller vurderes som nytteløst, må det som regel tas en faglig kvalifisert vurdering av risikoen det innebærer for barnets utvikling å utøve vedvarende press på barn og omsorgsbase for å tvinge gjennom samvær. Noen ganger kan det av hensyn til barnets utvikling på sikt være nødvendig å avvikle samvær og skape ro rundt barnet, andre ganger kan det være nødvendig å skifte omsorgsbase for å ta barnet ut av en destruktiv situasjon.

I noen saker vil større barn tydelig gi uttrykk for et begrunnet ønske om at samvær skal reduseres eller avvikles. Ofte vil da en vurdering etter kriteriene i de følgende kapitlene være i samsvar med barnets ønske. I slike saker vil det være både rimelig og hensiktsmessig å følge barnets ønsker og de øvrige vurderingene i saken. Den samværsberettigede må i så fall på eget initiativ eller med hjelp gjennomføre de endringer som er nødvendige for at barnet og andre skal kunne ha tilfritt til at forholdene er endret og samvær vil være et gode for barnet.

I dette kapitlet har vi gjennomgått den betydning barnets egen mening bør ha når samvær skal vurderes. Barn som er over syv år gamle har en lovfestet rett til å få uttale seg. For å kunne vurdere hvor stor vekt en skal tillegge barns egen mening i samværsaker, må en vurdere hvilket grunnlag barnet har for å kunne ha en egen mening. Denne vurderingen er særlig vanskelig når barnet kan ha vært utsatt for målrettet påvirkning til å mene noe om samværet, påvirkning som kanskje er i strid med det barnet egentlig ønsker eller har behov for. Når en må anta at barnet gir uttrykk for en egen mening så langt det er mulig, vil det mange ganger være en fordel at denne meningen følges, så fremt det ikke er andre forhold som gjør dette vanskelig.

forhold knyttet til samvær, kan være en stor belastning, særlig for mindre barn. Samvær bør derfor tilrettelegges også ut fra barnets kapasitet til å huske, forstå og intellektuelt mestre situasjonen.

Språk og begrepsutvikling

Selv om forholdsvis små barn kan ha et godt aktivt ordforråd, er deres evne til å forstå begreper som regel fortsatt svært begrenset. Med begreper menes kategoriseringer av objekter, handlinger, tilstander og abstrakter. På grunn av begrenset begrepsforståelse bruker små barn ofte ord de ikke helt forstår betydningen av. Nye ord brukes i *omtrent* samme kontekst som der de først ble hørt, og i *omtrent* riktig betydning. Begreper dannes ved at barn oppfatter typiske egenskaper ved ordklasser. Gjennom aktiv bruk av begrepene, korrigering fra samtalepartnere og den generelle kognitive utviklingen får barnet en gradvis mer presis forståelse av begrepets grunnelementer. For voksne er det ikke alltid lett å vite om barnet forstår ordets eller utsagnets betydning på samme måte som den voksne oppfatter det. Dette kan i sin tur føre til misforståelser dersom barn er eneste informant til en hendelse (Rønneberg og Poulsson 2000).

Barns utsagn og referater fra hendelser under samvær tas raskt til inntekt for at noe er galt. Det samme gjelder utviklingstypiske kjennetegn ved språkutviklingen, som for eksempel perioder med stotring. I forbindelse med samværskonflikter fortolkes aldersrelaterte utsagn og atferd av og til som emosjonelle vansker som skyldes omsorgsbasen, samværsbasen eller konflikten mellom partene. Det kan være en god tommelfingerregel å vurdere hva en kan vente av barn på det aktuelle utviklingstrinnet, før en handler ut fra en hypotese om at noe er galt.

Etter hvert som barnet i større utstrekning er i stand til å huske bedre og på flere nivåer, kan det klassifisere og systematisere variasjoner. Barnet kan nå se likheter, forskjeller og danne seg en egen forståelse av gitte situasjoner. Denne prosessen bidrar til økt sosial forståelse ved å muliggjøre en klassifisering i «typiske» hendelsesforløp. Barnet vil da kunne ha grunngitte forventninger, men også ha forståelse for avvik fra disse.

Ved fireårsalder behersker barn de mest grunnleggende språkferdighetene, og kan uttrykke seg relativt nyansert og i hele setninger. Førskolebarnets største utviklingsprosjekt er nå å utvikle en mer differensiert oppfatning av verden omkring. Barnet skal tilpasse seg omgivelsene og samhandle med andre, og i tenkning og språk utvikles nå symbolfunksjonen. Det vil si blant annet evnen til å late

som om. Språket brukes ikke lenger bare til å *dirigere* atferd, men også til å *forklare* egen og andres atferd.

Samtidig er abstrakte begreper, som for eksempel tid, tall, mengde og volum, fortsatt lite utviklet. Barn i førskolealder behersker vanligvis ikke klokken, bortsett fra at barne-TV begynner klokka seks og at det er når den lange viseren peker rett opp og den andre rett ned. Forståelsen av tid innebærer at barnet likevel ikke forstår klokkenes inndeling i sekunder, minutter og timer. Femåringen vet hva jul er, men forstår ennå ikke at året er organisert slik at jul kommer etter høst. Førskolebarnet forstår heller ikke døgnets inndeling, ukedagene og deres sekvens, månedene eller årstidenes rekkefølge. Når barn nærmer seg ni år, vil de fleste ha en pålitelig og selvstendig tidsforståelse som er knyttet til oppdeling av tid mer enn hendelser. Det innebærer at barn er ganske store før de kan ha en klar oppfatning av hvor ofte og hvor lenge de skal være borte fra omsorgsbasen, og når de kommer tilbake igjen etter samvær.

Førskolebarnet har lært at mye av egen og andres atferd er viljestyrt, men har fortsatt ikke nådd et utviklingsnivå der tenkning om årsak – virkning er godt etablert på et modent nivå. Barn vil derfor ha en tendens til å tillegge objekter en egen vilje (animisme), og se seg selv som årsak til det som skjer (magisk tenkning) (Gopnik og Meltzoff 1997). Særlig når forholdet mellom de voksne i omsorgs- og samværsbasen er vanskelig, vil barn i denne alderen kunne tro at de selv er årsaken til vanskelighetene, og ta ansvar for at forholdet skal bli bedre.

Først etter å ha begynt på skolen vil de fleste barn klare å ta andres perspektiv, tegne kart, se at samme mengde vann står høyere i et smalt enn i et vidt glass mv. Fordi mange ord og begreper er mentale representasjoner som brukes avhengig av tid, rom og årsakssammenhenger, vil barn som regel likevel være nokså store før de kategoriserer ord og hendelser på omtrent samme måte som det en ser hos voksne.

Evnen til klassifisering og relasjonstenkning, abstraksjonsevne og evne til å resonnerer på et relativt modent nivå, er som regel først fullt utviklet midt i tenårene, og er et resultat av modning og gradvis økende erfaringstilfang.

Hukommelse

Språk og begrepsutvikling henger også sammen med den gradvise utviklingen av hukommelsen. Hos de minste barna er hukommelse avhengig av at det som skal huskes gjentas med relativt korte tidsintervaller. Dette gjelder personer, objekter eller hendelser. Hvis gjentakelsen skal ha effekt på barnets hukommelse er barnet

KAPITTEL 6

FORELDRENE SAMVÆRSKOMPETANSE

En vurdering av barnets utvikling og behov må alltid ligge til grunn før beslutninger om samvær blir tatt. Det samme gjelder forhold knyttet til den som skal ha omsorgen for barnet under samvær.

Ulike sider ved foreldrenes evne til å ta seg av barna er ofte det som får mest oppmerksomhet når en skal fastsette omfanget av samvær i barnevernsakene (Havik mfl. 2003). Dette har antakelig sammenheng med at prosessen som fører fram til omsorgsovertakelse skaper en fokusering på negative egenskaper ved foreldrene. En trekker med seg momenter fra omsorgsutredningen til samværsvurderingen. I noen saker er det de samme argumentene mot foreldrenes skikkethet til å ha omsorgen for barnet som brukes til å begrunne at de også har manglende forutsetninger til å ha samvær med barnet. Det kan innebære at en ikke har foretatt en selvstendig vurdering av foreldres samværskompetanse.

Slik er det også ofte i barnefordelings- og samværs sakene som behandles av domstolene, og der det er høyt konfliktnivå og stor mistillit mellom foreldrene (Roseby og Johnston 1998). I prosessen fram til valg av fast bosted for barna blir det ofte lagt stor vekt på svakheter ved den enes omsorgskompetanse. De samme argumentene brukes deretter også når en skal fastsette samværet.

I mange tilfeller kan det være nødvendig og riktig å se en sammenheng mellom foreldres evne til å ta seg av barn i det daglige, og deres evne til å ta seg av barn når de skal ha samvær. Det er likevel grunn til å understreke at det ikke alltid er rimelig å stille like store krav til den som skal ha samvær som til den som skal ha hovedomsorgen. Det er rimelig at kravene til samværskompetanse må være annerledes når det skal være lite samvær eller samvær med tilsyn, enn når det skal være mye samvær.

I dette kapitlet skal vi fokusere på forhold tilknyttet den som har ansvaret for barnet under samvær. Vi bruker begrepet samværskompetanse om samværsforeldres:

kunnskaper, holdninger, ferdigheter og praksis, som knytter seg til å planlegge og å gjennomføre samvær på en måte som er utviklingsstøttende for barnet, og som ikke griper forstyrrende inn i barnets utvikling eller er i strid med generelle eller spesielle behov.

For å tydeliggjøre det komplekse vurderingstemaet og begrepet samværskompetanse, anvender vi følgende vurderingsområder som til dels også ble brukt i forrige kapittel:

- tilretteleggelse av materielle og praktiske forhold
- sosiale rammer
- emosjonell ivaretagelse
- kognitiv utviklingsstøtte

Ved å vurdere rammebetingelsene for samvær med hensyn til hvert av disse fire områdene vil en kunne oppnå en strukturert framstilling av forelderens samværskompetanse. De fire vurderingsområdene presenteres fortløpende i kapitlet. Som i forrige kapittel vil vi etter hvert av områdene vise hvordan en kan vektlegge fravær eller tilstedeværelse av kompetanse og vise hvilke konsekvenser dette bør få. Vi har også tatt med noen eksempler som kan illustrere konkrete samværsvurderinger. Sist i kapitlet går vi inn på samværsforelderens relasjon til barnet. Dette er en side ved foreldres samværskompetanse som ofte blir fokusert og som berører alle de fire vurderingsområdene.

MATERIELLE OG PRAKTISKE FORHOLD

Materielle og praktiske forhold innebærer tilstedeværelse eller fravær av materielle og praktiske ressurser, og samværsforelderens evne til å tilrettelegge de ytre, fysiske rammene slik at de passer til barnets behov. Slike variabler danner de ytre rammene for barnets utvikling og kan ha vesentlig betydning for om barnet har det bra og opplever samværet som trygt, eller om det i verste fall lider overlast.

Sentrale vurderingsområder i denne sammenhengen er hvordan den som skal ha samvær sørger for mat, klær, bolig og beskyttelse mot fare. Samværsforeldereren må kunne vurdere barnets behov for oppfølging i forhold til alder. Særlig små

barn har behov for tett oppfølging, slik at de får tilstrekkelig mat, riktig mat og mat de er vant til. På samme måte er det viktig at barnet følges opp slik at de er kledd hensiktsmessig etter de klimatiske forholdene. Boligen bør være tilrettelagt for barnet slik at det kan utfolde seg i forhold til sin alder. De hygieniske forholdene må være tilstrekkelig gode og barnet må være sikret riktig stell. Det får også betydning om samværsforelderen sørger for at barnet får fysisk beskyttelse. Inne i boligen må for eksempel barnet hindres i å få tak i medisiner og farlige kjemikalier, ute må det beskyttes mot farlig trafikk, osv.

Samværsforeldrenes økonomi får også betydning i den forstand at de bør disponere midlene slik at mangel på penger ikke er et vesentlig hinder for at barnet skal ha det godt nok under samvær. Det vil kunne få betydning for samværet hvis økonomistyringen er så dårlig at forelderen ikke har penger til for eksempel mat og eventuelt fritidsaktiviteter. Det kan også bli belastende for barnet dersom forelderen stadig blir kastet ut av bolig, og at strøm og telefon stenges på grunn av at regninger ikke blir betalt.

Bostabilitet er også et tema som blir aktuelt på ulike trinn i barnas alder. Med små barn må en ta hensyn til deres sårbarhet for endringer. For små barn vil samvær utenfor omsorgsbasen i seg selv være en utfordring. Dersom samværet skal skje på forskjellige steder, vil det kunne være belastende fordi barnet stadig må tilpasse seg nye praktiske forhold som for eksempel seng, lysforhold på soverommet, matrutiner og kosthold. Det er dessuten vanskeligere å etablere og opprettholde gode rutiner under stadig skiftende forhold. Hvis større barn skal ha omfattende samvær, kan det være naturlig å ha kontakt med mennesker og miljø utenfor husets fire vegger. Da kan det være belastende hvis samværsforelderen flytter ofte fordi barnet må gjøre seg kjent på nytt, noe som kan oppleves som utrygt.

Samværsforelderen må også forventes å kunne vurdere barnets helse. En må kunne ha tillit til at den voksne kan reagere riktig dersom barnet blir sykt i løpet av samværet. Hvis barnet bruker medisiner i kortere eller lengre perioder, må samværsforelderen sørge for at disse blir administrert på forsvarlig måte. Dersom samværet varer over flere dager kan det være aktuelt å følge opp avtaler på helsestasjon eller behandling hos lege, tannlege etc. Noen barn har spesielle behov for praktisk, fysisk tilretteleggelse. Dette kan være aktuelt hvis barnet for eksempel har en bevegelseshemming, allergi, luftveislidelser mv.

I spesielle tilfeller kan barnets sosiokulturelle referanseramme få betydning. Dette gjelder i saker hvor forholdene i samværshjemmet er svært forskjellige fra

støtte en sosial atferd hos barn som er i tråd med de standarder den voksne setter for seg selv. Samtidig vil foreldre forsøke å motvirke atferd som bryter med egne standarder.

Det er imidlertid ikke alltid en sammenheng mellom foreldres egne holdninger, normer og verdier og hva de forventer av sine barn. Voksnes egne oppfatninger av hva som er sosialt akseptabelt danner utgangspunkt for hvilke standarder de setter for barnas utvikling. Foreldrenes standarder innebærer hvilke intensjoner de har for barnas utvikling, og hvilke mål de setter seg for barnas normer og verdier (Haavind 1987). Disse standardene vil normalt være tilpasset det enkelte barnets alder og utviklingsnivå. En forventer ikke det samme av en treåring som av en tenåring, men det langsiktige målet for sosial atferd ligger noenlunde fast. I noen tilfeller stiller foreldre større krav til barna enn seg selv, i andre tilfeller er standarden lavere. En voksen kan for eksempel føle seg sosialt ukomfortabel med å røyke og mene at det han gjør er etisk galt. Dette kan føre til at han vil streve for at barnet skal bli en ikke-røyker, men samtidig selv fortsette å røyke.

Strategier i oppdragelsen

Med utgangspunkt i det overordnede nivået for egne holdninger, som omdannes til standarder for barnets utvikling, konkretiseres den sosiale oppdragelsen til strategier. Foreldres strategier i oppdragelsen kan være mange. Å selv fungere som modell for barnet er en viktig strategi, enten den er bevisst eller ubevisst fra forelderens side. I en viss utstrekning lærer barn atferd, tanke- og reaksjonsmønster gjennom å observere hvordan betydningsfulle andre oppfører seg. Det vil si at barnet har en tendens til å gjøre det samme som modellen gjør. Den voksne har dermed innflytelse på barnets utvikling gjennom det hun/han, som rollemodell, viser av seg selv til barnet (Tetzchner 2001).

Hvis en mor for eksempel ofte lyver når barnet er til stede, og barnet oppfatter hva moren gjør, vil det kunne lære at løgn er akseptabelt fordi mor gjør det. Den voksnes modellatferd vil altså kunne fungere som en legalisering av sosialt uakseptabel atferd. Effekten av den voksne modellens påvirkning blir særlig stor hvis forelderens tillegg argumenterer for at det er greit å lyve. Det skyldes at påvirkningseffekten er større når det blir tydelig for barnet at det er samsvar mellom den voksnes handlinger og holdninger. Derfor er foreldrenes samtaler med barn om hva som er riktig og galt en viktig del av de sosiale rammene. Gjennom slike samtaler kan den voksne bidra til å tydeliggjøre for barnet hva som er sosialt akseptabelt.

Forelderens reaksjoner når barnet trår utenfor den sosiale standarden er også viktig i oppdragelsen. Hvis barnet erfarer at sosialt uakseptabel atferd ikke blir korrigert av den voksne, vil det øke sannsynligheten for en uheldig utvikling. Samværsforelderens kan være en god støtte til barnets sosiale utvikling gjennom å sette grenser og å korrigere norm- og lovbrudd i samsvar med det som er allment akseptert.

Det er også nødvendig at den voksne legger til rette for barnets sosiale utvikling på andre måter. Det vil si å gi barnet mulighet til å være med på aktiviteter som er positive, og som innebærer mulighet til å oppleve nye ting og lære av omgivelsene. Gjennom å tilby barnet et miljø som tilbyr erfaringer, formidler normer og verdier i samsvar med samfunnets for øvrig, kan samværsforelderens støtte barnets prososiale utvikling.

Foreldres strategier i oppdragelsen skal også beskytte barn mot skadelig påvirkning utenfor familien (Cairns 1979). Barnet påvirkes gjennom alle aktiviteter det deltar i. Gjennom forskjellige aktiviteter og samspill med andre, lærer barnet og får trening i sosial atferd. I den forbindelse er det aktuelt at den voksne beskytter barnet mot å delta i aktiviteter som innebærer uheldig læring (Dunn mfl. 1995). Både hva barnet presenteres for og hva det holdes borte fra blir altså et vurderings-tema i denne sammenhengen.

Barns innetider er et typisk eksempel på foreldres tilrettelegging og grensesettingsstrategier. Reglene for hvor lenge barnet/ungdommen får være ute alene er med på å regulere forelderens mulighet for selv å påvirke barnet positivt før det skal i seng. Innetiden er også med på å bestemme hvilke aktiviteter utenfor hjemmet barnet får delta i og hvilke det holdes borte fra. Tidligere innetid kan for eksempel bidra til å hindre ungdommen fra å komme i kontakt med kriminalitet, rus og seksuelt press. Samtidig kan urimelig strenge og rigide innetider hindre unge fra å opprettholde verdifulle relasjoner til jevnaldrende.

Leggetiden er et annet eksempel. Den er med på å regulere barnets dagsform og kapasitet dagen etter. Den er også et middel til å regulere hvilke deler av den voksnes liv og aktiviteter barnet deltar i. Leggetid er for eksempel med på å bestemme hvilke programmer barnet ser på tv. Hvis den voksne får barnet i seng i god tid før hun/han skal legge seg selv, vil det dessuten være anledning til å snakke uhindret med andre voksne om temaer barnet ikke bør trekkes inn i.

Forelderens evne til å skape rutiner under samværet er også en del av strategien for sosialisering. Ved å etablere rimelige rutiner for det som skal skje, skapes forutsigbarhet. Den voksne framstår som mer klar og tydelig, og barnet vet hva det

tuelst også komme til å føle at det må velge lojaliteten til det ene hjemmet framfor det andre, og dermed kan det utvikle seg sterke motsetninger til et av hjemmene.

Familier kan være nokså forskjellige og likevel ha forenlige rammer for sosialisering. Man kan ha like mål, men forskjellige veier til dem. For eksempel kan «ikke røyking» være et felles mål. Den enes strategi i oppdragelsen kan være å love penger til sertifikat, mens den andre jobber mest med å etablere holdninger til røyking. Vanskelig blir det først når den ene har et mål om ikke røyk, mens den andre saboterer og kjøper sigaretter til barnet.

En annen viktig del av barns identitetsutvikling er kunnskap om sitt eget opphav. Dette handler om å kjenne igjen seg selv på godt og vondt hos personer i egen slekt. Å kjenne igjen egenskaper fra seg selv som er positive og sosialt aksepterte hos foreldre eller annen slekt kan bidra til å skape en trygg og god identitet. Dette forutsetter god nok kjennskap til og kontakt med foreldre og slekt. I andre tilfeller kan det være behov for å skjerme barn fra kunnskap om foreldres historie, og i spesielle tilfeller fra kontakt med en dårlig fungerende slektning. Dette må vurderes hvis vedkommende for eksempel er kriminell eller rusmisbruker. Å vite at en person i nær slekt har en historie med vesentlige negative sosiale avvik kan føre til at barnet blir nysgjerrig og prøver ut noe tilsvarende selv, eller til at barnet blir utrygt og sosialt utilpass. Både omsorgs- og samværsbasen har et ansvar i å formidle det barn kan identifisere seg positivt med hos den andre. De har også et ansvar for å beskytte barnet mot informasjon det kan ta skade av.

Det kan være nokså komplisert å vurdere hvilken grad av påvirkning samværsforeldre har på barnets sosiale utvikling, fordi effekten av deres innflytelse er avhengig av flere forhold. Hvor mye tid som tilbringes sammen er en viktig faktor. Jo mer omfattende samværet er, desto større er anledningen til å påvirke. Relasjonen mellom barnet og den voksne spiller også inn. Barn har en større tendens til å påvirkes av personer de har en positiv emosjonell relasjon til. Hvis barnet selv har et godt forhold til den voksne, og oppfatter at hun/han er godt likt blant andre, vil den voksne ha større modelleffekt enn om relasjonen mellom voksen og barn er vanskelig.

Utvikling av sosiale relasjoner

I vestlige kulturer er foreldre og søsken som regel småbarns viktigste sosiale miljø. Etter hvert som barnet skal løsrive seg fra foreldrene og utvikle sin selvstendige identitet, utgjør jevnaldrende en viktigere referansegruppe for hvordan man oppfører seg. Hendelser og personer utenfor hjemmet får dermed gradvis større betydning, og foreldrenes påvirkningsmulighet svekkes (Tetzchner 2001). Når en

hverandre for illojalitet, mellom datter og mor dersom moren presser datteren, og mellom datter og far fordi hun har en samværsordning som hindrer henne i kontakt med sitt sosiale nettverk. I en slik situasjon vil heller ikke fars oppdragsmål ha vesentlig positiv effekt. Reduksjonene i tidligere samværsordning kan eventuelt kompenseres noe gjennom å utvide feriesamværene.

EMOSJONELL IVARETAKELSE

Emosjonell ivaretagelse innebærer at samværsforelderens mestrer å etablere og opprettholde følelsesmessig kontakt med barnet, samt gi utviklingsstøtte innenfor hele spekteret av barnets emosjonelle behov. I kapittel fem har vi vist at særlig de minste barna har behov for konsistent bistand til regulering av tilstand og affekt. Barnet får da tidlig et grunnlag for positivt samspill og kommunikasjon med andre. Det er viktig for barn at voksne er sensitive og følelsesmessig tilgjengelige, med utgangspunkt i barnets ståsted og behov.

Gjennom samspillet med barnet bidrar den voksne til å skape et sett av emosjonelle opplevelser hos barnet. Vi kan for eksempel forestille oss forskjellen på å holde et lite barn som viser at det trives ved å lene seg inntil deg og lage pludreløder, og et annet barn som viser at det mistrives ved å vri seg unna og gråte. Den følelsesmessige kontakten etableres i møtet mellom barnets forventninger og behov og den voksnes handlinger på grunnlag av sin forståelse og fortolkning av barnets tilstand.

Barnets opplevelse av samvær kan være positiv eller negativ, og den kan få betydning for den emosjonelle utviklingen. Samværsforelderens kan for eksempel gi barnet opplevelse av å ha lykket eller mislykkes, av stolthet eller skam, kjærlighet eller hat. Disse opplevelsene kan igjen få betydning for utviklingen av barnets selvbilde, temperament og personlighet.

Følelsesmessig kontakt

En god følelsesmessig relasjon kan oppveie mangler i foreldres samværskompetanse på andre områder. En samværsmor kan for eksempel i perioder tilføre sitt barn gode og verdifulle følelsesmessige opplevelser, selv om hun er rusmisbruker og ikke klarer den daglige omsorgen for barnet. På den annen side kan en dårlig relasjon få store negative konsekvenser for barnets utvikling, selv om de praktiske rammene og de sosiale forholdene for øvrig er gode (Roseby og Johnston 1998). Det hjelper for eksempel lite at samværsfaren har stor bil, flott hus, mange dyr

leker og har «riktige» holdninger til oppdragelse, dersom den følelsesmessige kontakten mellom far og barn er preget av manglende sensitivitet, og han alltid har dårlig tid.

For å dekke barnets behov for emosjonell omsorg må foreldre være sensitive i forhold til barnets ståsted og følelsesmessige behov (Hafstad og Øvreeide 1998). Også den som skal ha samvær må ha evne til å oppfatte, forstå og tolke barnet. Det innebærer å ha oppmerksomheten rettet mot barnet, registrere dets signaler og forstå barnets ønsker og behov. Dette kan for eksempel være å forstå at barnet trenger trøst, eller at tenåringen kan ha behov for å være alene på badet. Når barnets signaler er oppfattet og forstått, er det skapt et grunnlag for at den voksne kan gi barnet adekvat respons, for eksempel å trøste, eller sørge for at ungdommen får stelle seg uforstyrret.

Det er store forskjeller i de følelsesmessige kontaktmønstrene mellom voksne og barn. Dette har både sammenheng med forhold hos barnet, forhold hos de voksne og med samspillet dem i mellom. Noen barns temperament og personlighet er slik at de er lette å ha med å gjøre, andre barn er svært krevende. Barn kan også være mer eller mindre meddelsomme og omsorgskrevende. I barnevernsaker ser en ofte at barn har tilknytningsskader eller atferdsforstyrrelser. Slike tilstander krever ofte at samværsforelderen har spesielt god samværskompetanse, og at han/hun får veiledning og andre former for hjelp og støtte for å oppfatte og forholde seg til barnets signaler best mulig.

Vansker i kontakten mellom samværsforeldre og barn kan også skyldes de voksnes psykologiske fungering. Ivaretagelse av barn handler i stor grad om den voksnes evne til å sette sine egne umiddelbare behov til side. Den voksne må ha overskudd til å gi av seg selv og kunne skille egne behov fra barnets. Ofte ser en at samværsforeldre rydder andre gjøremål til side når de skal være sammen med barna. Dermed har de også større mulighet til å være følelsesmessig til stede. Mange foreldre rapporterer også at de fikk en bedre relasjon til barna sine etter samlivsbrudd enn de hadde før. I noen tilfeller ser en imidlertid at samværsforeldre og barn sliter med den følelsesmessige kontakten. Det kan for eksempel skyldes at den voksne invaderer barnet følelsesmessig, fordi hun/han ikke klarer å skille sine egne behov for nærhet fra barnets behov for selvstendighet og avstand. Mer situasjonsbestemte forhold kan også påvirke den som skal ha samvær, for eksempel stress, høyt konfliktnivå, utidig kontroll fra omsorgsbasens side etc. Vi vet at voksnes følelsesmessige tilstand smitter over på barn (Fernald 1993). Allerede fra spedbarnsalderen kan barn oppfatte andres emosjonelle tilstand og bli

altså få barnet til å glede seg eller grue seg til neste gang det skal treffe samværsforelderen. Samværsforelderens evne til å fange opp og forholde seg til slike følelser kan dermed få betydning for barnets ønske om samværenes omfang.

Å vurdere emosjonell ivaretagelse

I mange tilfeller framstår emosjonell ivaretagelse som det vanskeligste området å vurdere. Barn vil av ulike årsaker ha problemer med å uttrykke hvordan de opplever å bli følelsesmessig ivaretatt under samværet. Det kan hende barnet forstår at forelderen i hovedomsorgsbasen ikke liker at det har det bra under samvær, og dermed må skjule eller forvrengte sine følelser. Barnet kan da for eksempel fortelle at det har hatt det «sånn passe», selv om det faktisk har hatt det riktig så hyggelig i helgen. Andre barn er lojale mot samværsforelderen og vil ikke «sladre» om at samværet har vært vanskelig. Kanskje mangler barnet språk og begrepsapparat til å si ifra, eller kanskje er det ingen som kan eller vil høre på og forstå det barnet mener. I de tidlige stadiene i språkutviklingen kan barn uttrykke seg uklart og si ting som kan bli feiltolket i negativ retning. I ettertid kan det vise seg å inneholde noe helt annet, eller være hentet fra en helt annen sammenheng enn samvær.

Samværsforeldre kan på sin side ha ulike motiver og behov for å skjule at den følelsesmessige kontakten med barnet ikke er god nok. Det kan for eksempel være aktuelt hvis samværsforelderen har rusproblemer som holdes skjult, men likevel ønsker å opprettholde samværsordningen. Det kan også hende at den voksne selv ikke forstår at barnet trenger mer enn hun/han selv kan gi.

Vektlegging

Minimumskravet til kvaliteten i den emosjonelle kontakten bør være at samvær ikke skal bidra til å skape emosjonelle vansker hos barnet. Det bør settes inn hjelpetiltak hvis det er sannsynlig at samværsforelderen ikke gir adekvat bistand til tilstands- og emosjonsregulering, eller ikke tar tilstrekkelig hensyn til barnets konstitusjonelle forutsetninger, slik at barnet vedvarende har det urimelig følelsesmessig vanskelig under samvær. Dersom det ikke er mulig å avhjelpe situasjonen, bør barnets situasjon tillegges betydelig vekt i begrensende retning.

Hvis samværsbasen derimot mestrer å etablere og opprettholde følelsesmessig kontakt med barnet og å gi utviklingsstøtte innenfor hele spekteret av emosjonelle behov, kan det være et godt utgangspunkt for omfattende samvær.

Når en vurderer barnets emosjonelle reaksjoner må det gjøres en konkret rimelighetsvurdering. Det skal ikke være et krav at den voksne legger til rette for at bar-

net hele tiden er bare glad og fornøyd under samvær. Den voksnes tilbud skal også bestå av «hverdager» i tilfeller hvor samværet er omfattende. Hverdagslivet skal inneholde alle følelsesmessige aspekter, både de positive og negative. Når det naturlig faller seg slik, for eksempel hvis det har kranget med venner, skal også barnet få anledning til å være trist og lei seg. Mye av det barn opplever som negativt i situasjonen kan være nødvendig for dets utvikling. Grensesetting kan for eksempel skape et kortsiktig følelsesmessig ubehag for barnet, samtidig som det i det lange løp er nødvendig ut fra andre hensyn. Derfor må den voksne for eksempel av og til si nei til godteri når små barn ber om det. Det kan også være greit at barnet får kjede seg i perioder, framfor at en hele tiden forsøker å ha det moro. Kjedsomhet er ofte en forutsetning for at barnet selv skal utforske sin verden på nye måter. Kravet til den voksne må være at hun/han skal kunne håndtere alle barnets følelsesuttrykk.

I en del tilfeller vil barnet uttrykke savn etter forelderen i det andre hjemmet. Da må en blant annet vurdere barnets eventuelle begrunnelse, intensiteten og varigheten i kravet, og sammenholde med barnets alder og utviklingsnivå. Da kan en komme til at barnets uttrykte følelsesmessige behov er rimelig og bør tillegges betydelig vekt. At barnet lengter hjem er imidlertid ikke i seg selv et argument for begrensninger i samværet, på samme måte som barnets lyst til å være mer sammen heller ikke nødvendigvis er en god grunn for å øke samværets omfang.

Eksempel barnevernsak

I en barnevernsak som ble behandlet i Fylkesnemnda for sosiale saker, ble det slått fast at foreldrene hadde utsatt det tre år gamle barnet for omsorgssvikt. Jentebarnet viste tydelige tegn på tilknytningsskade og hun hadde blant annet problemer med emosjonsregulering. Fylkesnemnda bestemte at det offentlige skulle overta omsorgen, og barnet plasseres i fosterhjem. Nemnda la til grunn at omsorgsovertakelsen ville bli langvarig, og samværet ble satt til fire timer, fire ganger per år, med tilsyn.

To år etter omsorgsovertakelsen ønsket foreldrene en ny vurdering av saken. De var nå skilt. Mor hadde nå etablert seg med ny mann og hun ønsket omsorgen tilbakeført, eventuelt overnattingssamvær en helg per måned. Far ønsket samvær med barnet seks ganger i året. Foreldrene mente at det ville være best for datteren å vokse opp hos sin mor, og at det uansett var viktig for henne å ha god kontakt med sine biologiske foreldre.

er likevel viktig at voksne, bevisst eller ubevisst, tar tilstrekkelig hensyn til barnets kognitive utviklingsbehov og ikke opptrer på en måte som hindrer utviklingen. Voksne kan hindre barnets utvikling hvis forventningene til barnets forståelse og mestring ikke står i forhold til alder og kapasitet. Dette kan for eksempel skje gjennom at den voksne uttrykker seg slik at barnet ikke forstår, at den voksne straffer barnet fordi hun/han misforstår hvordan barnet resonnerer og hvorfor det handler slik det gjør, eller at det stilles urimelig høye eller lave forventninger til barnets mestring. Det kan også ha negativ innvirkning på barnets utvikling hvis det konsekvent og over lengre tid ikke får adekvate svar på sine henvendelser.

Enkelte barn har særlige behov som krever kontinuerlig innsats. Dette kan gjelde spesiell språkstimulering eller annen opplæringshjelp. Det kan også være aktuelt med spesielle treningsprogram for barn med fysiske eller evnemessige utviklingsproblemer. Særlig ved forholdsvis omfattende samvær kan det være svært viktig at samværsforelderen setter seg grundig inn i aktuelle hjelpetiltak, og følger dem opp også i forbindelse med samvær.

I en del tilfeller ser en at samvær får konsekvenser for barnets/ungdommens generelle tilpasning og konsentrasjon i tiden før og etter samvær. Små barn kan forsinkes eller falle tilbake i utvikling, og større barn kan miste konsentrasjonen om fritidsaktiviteter eller skolearbeid. I mange tilfeller handler dette om at samværene er følelsesmessig belastende for barnet. Emosjonelle belastninger kan gi seg utslag i for eksempel uro og konsentrasjonssvikt, og får dermed konsekvenser for barnets evne til læring, problemløsning og andre kognitive prestasjoner. I slike tilfeller er det viktig at den voksne tar hensyn til barnets utvikling og behov gjennom å lytte til barnet, snakke med det og forklare. Det kan også være aktuelt å justere samværsordningen for en periode.

En barnevernplassering eller et samlivsbrudd mellom foreldrene er i seg selv følelsesmessig belastende for barn. En må derfor ta høyde for at barnet får reaksjoner i en overgangsfase, uten at dette på lang sikt påvirker dets kognitive utvikling negativt. Dersom samvær får negative konsekvenser for barnets generelle tilpasning og konsentrasjon også ut over en overgangsfase, kan det få uheldig innvirkning på barnets kognitive utvikling også på lengre sikt. I så fall må en finne ut hva som blir belastende for barnet og gjøre de nødvendige endringene.

Når beslutninger om samvær er tatt, vil de fleste barn være tjent med at de voksne er mest mulig samkjørte i sine forklaringer, og at forklaringene er tilpasset barnets kognitive kapasitet. De fleste barn vil profitte på forklaringer. De færreste vil imidlertid være tjent med en aktiv involvering med implisitte krav om å ta

utvikling. I vår del av verden opplever vi ofte uenigheter og mindre interesse-motsetninger som ukompliserte så lenge vi ikke tror at de har store og ukontrollerbare konsekvenser, og så lenge vi tror det er mulig å løse dem. Forskjellene kan bli problematiske for en eller begge parter når maktforhold, avhengighet, behov eller emosjonell involvering fører til en polarisering av fiendebilder (Ekeland 2004). I mange samværssaker er nettopp disse elementene i større eller mindre grad til stede. Meningsforskjeller om samvær har derfor et større potensial for å utvikle seg til konflikt enn mange andre uenigheter. Med dette som utgangspunkt kan sosiale konflikter defineres som:

Forskjeller mellom mennesker som er avhengige av hverandre, der forskjellene oppleves som uforenelige og truende mot egne behov og interesser, og det skapes spenninger og følelser fordi en av partene opplever at den andre benytter makt for å påvirke situasjonen til egen fordel (Ekeland 2004).

Konflikter kan være reelle og objektive, for eksempel ved at den ene parten åpenbart blir forfordelt, undertrykt eller får en dårligere løsning enn den andre. De kan også være basert på psykologiske forhold. Det vil si at de har utgangspunkt i partenes fortolkninger, forståelse eller opplevelse av en situasjon eller av den andres handlinger. På denne måten kan den opplevde konflikten styre den enes eller begges atferd, og konflikten kan bli selvforsterkende. «Han begynte. Jeg skal ikke la meg trække på, så jeg kan ikke gi meg.» Partenes negative syn på hverandre forsterkes i en konfliktspiral. Resultatet er at det blir enda vanskeligere å komme fram til en felles løsning.

Forskjeller i synspunkter og meninger, interesser og ønsker kan under visse betingelser også fungere som katalysator for en positiv utvikling og konstruktive løsninger. Når de løsninger vi i utgangspunktet hadde ønsket oss ikke er mulige, fører det ofte til at vi strever litt ekstra for å finne andre. I denne prosessen kan det hende vi innhenter råd, eller redefinerer situasjonen og gradvis forstår konflikten på andre måter. Kanskje innser vi at andre mål og løsninger enn våre egne kan være gode, eller i det minste akseptable, eller vi ser den andres handlinger i et nytt lys. I løpet av en slik prosess blir det ofte gradvis lettere å skille egne behov fra andres. Det blir også lettere å skille mellom viktige og mindre viktige uenigheter, og mellom uenigheter som gjelder saken og de som gjelder andre forhold.

Konflikter knyttet til samvær med barn innebærer ofte at den ene parten prøver å overbevise den andre om at eget synspunkt er riktig, og den andres er feil. Dette skjer ofte gjennom bruk av argumenter knyttet til barnets utsagn og reaksjoner. Ettersom tiden går, partene roer seg og nye erfaringer overskygger gamle, klarer

mange foreldre å gi opp prosjektet med å forandre den andre parten. Det blir lettere å akseptere forskjellene, og det blir lettere å se at forskjeller også kan være til nytte for barnet.

Slike prosesser kan være smertefulle, men er ofte nødvendige for å kunne etablere et samarbeid og finne en løsning som er fleksibel og preget av en viss grunnleggende tillit til den andre partens gode intensjoner. Dette er særlig viktig siden barn er involvert, og konflikten ikke bare kan løses med en beslutning, men uansett vil komme til å kreve et årelangt samarbeid mellom de voksne.

Samværskonflikter handler ikke alltid om samvær i seg selv. Når det oppstår konflikt om samvær, er det vår erfaring i både barnevernsaker og etter samlivsbrudd, at uenighetene ofte har sammenheng med helt andre forhold enn spørsmålet om hva som er den beste ordningen for dette barnet. Barnets behov og synspunkter om hva som vil være best, blir ofte brukt som vikarierende argumenter for noe annet. I det følgende skal vi drøfte noen forhold som en ofte møter i slike saker.

Erfaringer og forventninger

Årsaker til konflikt om samværsordninger kan ofte spores tilbake til samarbeidsproblemer, uenigheter og konflikter om helt andre forhold som kan ligge lang tid tilbake.

I barnevernsaker ser en ofte at foreldre lenge har følt seg overkjørt og dårlig behandlet av saksbehandlere. Vissheten om at andre vurderer, bestemmer, mener og tror noe om ens eget liv og foreldreskap, gir mange en følelse av avmakt og uønsket avhengighet. Det kan skyldes en opplevelse av ikke å ha blitt møtt med tilstrekkelig respekt, ikke bli trodd og hørt, eller ikke ha fått den hjelp som var ønskelig. På den andre siden kan ansatte i barnevernet ha manglende tillit til foreldrene, og vurdere deres disposisjoner helt annerledes enn de gjør selv. Dette kan for eksempel ha sin årsak i at foreldrene har skjult opplysninger, **vist manglende vilje til å samarbeide om hjelpetiltak**, har vært truende og voldsom i sin atferd, eller rett og slett har vært uenige i barneverntjenestens vurderinger.

Barnevernsaker der det er uenighet, behandles i første instans i fylkesnemnda for sosiale saker. En fylkesnemndssak er en omfattende prosess som av mange foreldre oppfattes som et unyansert og urettferdig angrep på egen person. Dette har blant annet sammenheng med at barneverntjenesten ofte må tydeliggjøre foreldrenes negative egenskaper for å begrunne omsorgsovertakelsen. De positive egenskapene har mindre relevans. Dermed blir en ikke bare fratatt barnet, men

opplever også tap av verdighet og respekt. Konfliktene som oppstår i denne fasen blir deretter ofte ført videre til neste fase i saken, der barnet er plassert og samvær skal gjennomføres.

Tilsvarende mekanismer og forhold kan en også finne i noen familier der fokus ikke er på barnevernfaglige forhold, men på relasjonen mellom foreldrene. Når samliv ender med brudd, er det ofte slik at en eller begge parter er misfornøyd med noe ved den andre. Det kan handle om opplevelse av dårlig samarbeidsevne, personligheter som ikke passer sammen, eller rett og slett at partene har utviklet seg i forskjellige retninger. I følge Gottman (1999) har parforhold som ender med samlivsbrudd en klar overvekt av negative følelser og følelsesmessige uttrykk som tristhet, sinne, dominans, kritikk, en defensiv holdning, forakt for den andre og manglende vilje til dialog. Slike negative affekter og uttrykk forekommer også i stabile parforhold, men i mindre grad. De stabile parforholdene er i større grad preget av interesse, glede, humor og vennlighet. Forskjellene i parenes følelsesmessige klima kommer klart til uttrykk i hvordan de forholder seg til konflikter i hverdagen, og er i stor grad med på å bestemme hvordan de takler framtidige konflikter (Thuen 2003).

Noen parforhold avsluttes som følge av at den ene parten har opplevd atferden hos den andre som et omfattende brudd på personlig tillit. Dette kan være vold, rusmisbruk, psykopatologi, seksuelle avvik og andre psykososiale belastninger. Dramatiske hendelser som for eksempel seksuell eller økonomisk utroskap, kan også føre til brudd. Mange relasjoner som var basert på tillit og respekt blir gjennom slike belastninger preget av mistillit, manglende respekt og personlig motstand i lang tid framover.

Det er heller ikke uvanlig at samlivsbruddet oppleves som nedverdiggelse og avvising av den ene parten. Noen brudd er traumatiske i den forstand at den forlatte part opplever å ha blitt sveket og forrådt. Tillit og samhørighet er blitt revet bort. Dette fører ofte til at det skapes et negativt bilde av den andre. Dette bildet kan igjen bli bekreftet og forsterket av partenes splittede sosiale omgangskrets. Venner, familie og kolleger tar parti og bærer ved til bålet. Er man riktig uheldig, kan profesjonelle hjelpere som jurister, sakkyndige og familierådgivere bidra til ytterligere å forsterke polariseringen og projeksjonen av skyld (Roseby og Johnston 1998). Faren for dette er særlig stor når hjelperen bare får informasjon basert på den ene sidens vurderinger og opplevelser. Foreldre som hadde store personlige, sosiale eller relasjonelle problemer lenge før bruddet, vil dessuten ofte håndtere selve bruddsituasjonen dårligere. Dette kan bidra ytterligere til at konflikter tilspisses.

neverninstitusjonen) som skal utøve den daglige omsorgen. Det tredje foreldresettet er foreldrene. Dersom foreldrene i tillegg er skilt, har barnet fire sett «foreldre» med behov og synspunkter på samvær.

Siden lovverket definerer rollene til de forskjellige aktørene i barnevernsakene, får disse foreldresettene asymmetriske posisjoner (Havik og Moldestad 2002). Barneverntjenesten i kommunen, representert ved saksbehandler, har det overordnede ansvaret for barnet. Den har plikter og rettigheter i kraft av sin lovbestemte posisjon, blant annet til å følge opp barnet og å vurdere virkningene av den samværsordningen som er bestemt. Barneverntjenesten har frihet til å øke omfanget av samværet, men har ikke myndighet til å minske det, og kan legge opp saken til ny behandling i fylkesnemnda ved behov. Dette plasserer barneverntjenesten i en maktposisjon i forhold til foreldre og fosterforeldre.

Foreldrene og de voksne i fosterhjemmet er begge underordnet barneverntjenesten i den forstand at de må rette seg etter det barnevernet bestemmer. Deres posisjoner er likevel ulike fordi fosterforeldrene er valgt ut på grunn av sin gode omsorgskompetanse, mens foreldrenes omsorg har blitt vurdert som for dårlig. I det daglige utøver fosterforeldrene omsorg for barna, tar beslutninger på vegne av dem, og tilbringer mest tid sammen med dem. Fosterforeldrenes posisjon blir dermed i praksis overordnet foreldrenes. Hvis ikke foreldrene forsoner seg med at andre skal ha omsorgen for deres barn, kan de oppfatte fosterforeldrene som motparter og konkurrenter til foreldrerollen. I noen tilfeller projiserer også foreldre ansvaret for barnevernvedtaket over på fosterforeldrene. Fosterforeldrene er ansatt av, og dermed en del av, barneverntjenesten. Foreldrene kan derfor raskt oppfatte fosterforeldrene som en slags «motpart», som er i allianse med barneverntjenesten. I saker der foreldrene ikke lever sammen, har dessuten ofte barneverntjenesten og fylkesnemnda vurdert mors og fars omsorgskompetanse ulikt. Dermed kan den ene av foreldrene ha fått mer samvær, og i kraft av dette en sterkere posisjon overfor barnet enn den andre.

Etter samlivsbrudd

Et samlivsbrudd hører derimot inn under privatsfæren i sin helhet. Foreldrene har full råderett over hvordan de organiserer det framtidige foreldreskapet. Mor og far kan selv avtale hvilken samværsordning de mener er best for barnet, og de kan når som helst justere den avtalen de har kommet fram til. Foreldreskapet kan også utformes slik at barnet får delt bosted. Det vil si at barnet bor halvparten av tiden hos hver av foreldrene. Når begge foreldrene har foreldreansvaret, har de formelt

helt likestilte. Et godt nok samarbeid om samvær og redusert konflikt mellom foreldrene som har brutt med hverandre, forutsetter enten at asymmetrien aksepteres eller at de voksne oppfatter seg som relativt likestilte. Dette brukes ofte som argument for å dele barnets tid og hverdagens beslutninger likt mellom foreldrene. De voksnes behov for symmetriske og likestilte posisjoner står ofte i motsetning til barns behov for forutsigbarhet, oversiktighet og et fast sted å bo, og til at noen barn rent faktisk er mer knyttet til den ene av foreldrene.

I en noe annen form ser en av og til lignende konflikter som ikke primært springer ut av et ønske om en likestilt relasjon til barnet, men av krenkelse og følelse av urettferdighet. En av partene har da gjerne som mål å komme fram til en ordning som av vedkommende oppleves som «rettferdig». I noen familier, særlig i innvandrerfamilier, kan dette dreie seg om hva som er vanlig i opprinnelsesfamilien. Hos mange foreldre dreier det seg vel så ofte om å ville tilbringe minst like mye tid som den andre med barnet, for å sikre seg mest mulig nærhet til barnet og å ha like stor del i beslutninger, gleder og belastninger som før. Innimellom ser en også saker der den ene er langt mer opptatt av sine rettigheter enn av barnets kapasitet til å håndtere en omfattende samværsordning. Barnet får da tildelt rollen som en eien-del som ingen vil gi fra seg, og der konflikten dreier seg om eierandeler. I sin ekstreme form kan slike konflikter være basert på en god porsjon hevnjerrighet fra den ene partens side. Barnets egne behov og relasjonen til foreldrene kommer da nesten alltid i bakgrunnen.

Subjektiv opplevelse og aksept

Når de voksne i beslutningsposisjon til barnet er i konflikt, kan konsekvensene av konflikten være store for barnet. Dette gjelder uavhengig av den faktiske likestillingen mellom de voksne i tid og myndighet. Det skyldes at opplevelsen av asymmetri ikke nødvendigvis er knyttet til faktiske forhold, men til en subjektiv opplevelse av makt og avmakt i relasjonen som også har emosjonelle aspekter.

Det vil ofte være viktig at de voksne som er involvert i en samværskonflikt får hjelp til å akseptere asymmetrien eller til å redusere den mest mulig. Og dette må skje på en måte som ikke går på barnets bekostning. Når dette ikke er mulig eller tilrådelig fordi barnets utvikling settes i fare, vil barn noen ganger være best tjent med at de asymmetriske posisjonene mellom foreldrene tydeliggjøres og eventuelt forsterkes. For eksempel gjennom en dom i rettsapparatet kan barnet få beskyttelse mot at en eller begge foreldre over lang tid strever med å skaffe seg den «beste» posisjonen.

Den voksnes behov for emosjonell involvering og tilhørighet

En type behov som er felles for voksne og barn, er behovet for nære relasjoner og tilhørighet. Barns behov for tilhørighet og tilknytning til voksne er av en annen karakter enn den voksnes behov for tilhørighet til barnet, men voksne har også behov for og rett til tilhørighet til familie og et nettverk. På samme måte som barn, har den voksnes behov for tilhørighet sterke emosjonelle aspekter.

I svært mange tilfeller handler samværskonflikter om hvem som skal være hva for barnet. Er det mor som skal være den nærmeste og den som betyr mest for barnet, eller er det far? Kan de være like viktige når de ikke er like mye sammen, eller kan de være viktige på hver sin måte? Når barnet bor i fosterhjem: skal barnet knytte seg nærmest til mennesker og miljø i fosterhjemmet, slik at foreldrene skyves nedover i tilknytningshierarkiet, eller skal foreldrene fortsette å være de viktigste for barnet ut fra tanken om at blod er tykkere enn vann? Konflikter med utgangspunkt i slike spørsmål får ofte et preg av konkurranse om barnets gunst, og fungerer tildekkende. Det egentlige temaet er den voksnes angst for å miste, for ikke å bety noe og for ikke å høre til.

Når en står overfor slike spørsmål er det lett å være seg selv nærmest. Eget savn og egne følelsesmessige behov blandes med barnets, og har dermed også konsekvenser for hvilken samværsordning en mener vil gi barnet best utviklingsstøtte. Selv om det er forskjell på voksnes evne til å skille mellom egne og barns behov, er det likevel slik at de fleste helst ser saken fra sin egen side. Samtidig er det begrenset i hvor stor grad en kan forlange at foreldre, i en situasjon der de er redde for å miste sine barn, skal se saken fra den andres eller fra barnets side, på bekostning av egne behov. Denne motsetningen er en vanlig kilde til konflikt.

De ulike oppfatningene om hvem av de voksne som skal ha den kvalitativt beste tilhørigheten til barnet gir seg på denne måten ofte utslag i kamp om samværets omfang og hyppighet. Denne kampen blir viktig fordi en forutsetter at det er nær sammenheng mellom variablene tid tilbrakt sammen og tilhørighet.

Som nevnt tidligere, etablerer barn i førskolealder ofte et tilknytningshierarki som henger sammen med hvor mye tid ulike voksne bruker med barnet, og med kvalitet og sensitivitet i omsorgen. Hovedtilknytningspersonen vil dermed som regel være den som gjennom praktisk og psykologisk tilgjengelighet er mest til stede for barnet. Dette forutsetter at vedkommende fungerer godt i samspill med barnet i det daglige. En vet at omsorgskompetanse ofte i nokså stor grad påvirkes negativt av stress knyttet til vedvarende konflikter og dårlige samarbeidsforhold. Den emosjonelt baserte kampen om barnets tid virker dermed negativt på barnet.

Samværets omfang er samtidig viktig fordi vi oppfatter nærhet i en relasjon som et relativt stabilt trekk i forholdet mellom mennesker. Dette innebærer at det tar lang tid å svekke en allerede etablert relasjon, og det tar lang tid å bygge opp en stabil, nær relasjon. Derfor ønsker mange voksne å tilbringe mye tid sammen med de minste barna. Gjennom dette håper de å legge til rette for god kontakt og tilhørighet, også når barnet blir eldre. Når det gjelder eldre barn, der det er en etablert relasjon, oppleves det nesten alltid som verdifullt å opprettholde denne.

Når konflikter er alvorlige og vedvarende, ser en ikke rent sjelden at en eller begge parter i konflikten bruker en del krefter til å posisjonere seg overfor barna. De forsøker over tid å knytte spesielt tette bånd mellom seg selv og barnet, gjennom emosjonell nærhet og omsorg utover det vanlige. Tette bånd mellom den voksne og barnet kan også bygges gjennom å ekskludere andre, skape motstand og fremmedgjøring. I noen tilfeller kan dette være en bevisst taktisk prosess fra den voksnes side. Mor, far eller begge forstår at kvaliteten på barnets tilknytningsbånd i seg selv er et framtidig forhandlingskort når samvær skal bestemmes eller endres. I andre tilfeller kan det dreie seg om mer ubevisste prosesser, hvor den voksne føler seg presset og ensom. Da er den tette kontakten med barnet god å ty til, både i mangel av god voksenkontakt og fordi barn/unge ofte er flinke til å ta seg inn i den voksnes verden og dekke den voksnes behov. Barnets og den voksnes behov for nærhet og omsorg i en vanskelig livssituasjon glir på denne måten lett over i hverandre. For barnet blir konsekvensene ofte lojalitetskonflikter og økt ansvar for den voksnes situasjon. Dette kommer på toppen av den belastningen selve konflikten mellom de voksne representerer.

I en del saker spiller dessuten også familiemedlemmer og nære nettverkspersoner en rolle i konfliktene mellom partene, ved å forsterke det emosjonelle aspektet hos den ene. Besteforeldre, tanter, onkler eller nye kjærester kan ha høyst forskjellige motiver. Et kan være et eget behov for tilhørighet, et annet kan være å styrke familiebandene gjennom å kjempe på den enes side. Andre ganger kan besteforeldre eller andre slektninger ha spilt en viktig rolle for barnet i perioder der foreldre har hatt begrenset kapasitet. Deres ønske om fortsatt å følge opp barnet tett, kan «motparten» da lett oppfatte som invaderende. Dette kan bidra til å låse fast konflikter, og gjør det ofte vanskeligere å finne gode løsninger for barnet.

Den første tiden etter et samlivsbrudd oppleves ofte av mange voksne som en mer eller mindre vedvarende krise. Dette fører til at mange utvikler psykiske plager, får lavere livskvalitet og dårligere selvbilde enn mennesker som lever i intakte par- og familieforhold (Thuen 2003). En må anta at de samme forhold vil gjøre

seg gjeldende i en del av de sakene der det offentlige har overtatt omsorgen for barna. For voksne i krise vil det ofte i lang tid være vanskeligere å skille mellom egne og barnas behov. Det er også vanskeligere å være fleksibel i å finne løsninger, enn det som er mulig under normale omstendigheter.

Krisen, egne behov for å ha barnet hos seg, mistillit til omsorgs- eller samværsbasen, samt tidligere erfaringer påvirker ofte fortolkningen av det som skjer og av barnets reaksjoner før og etter samvær. Det kan være vanskelig å skille dette fra en reell og begrunnet bekymring for barnets situasjon. Det skjer for eksempel ikke sjeldent at samværsforelderen opplever et barn som er glad for å komme, trives og ikke vil hjem igjen. Omsorgsforelderen opplever at det samme barnet ikke vil til samvær, og er utilpass både før og etter samvær. Dette fortolkes rimeligvis ulikt av partene i lys av tidligere historie, og kan utvikle seg til en dragkamp om hvem som har rett. Ofte finnes det en tredje forklaring: Særlig de minste barna takler ikke alltid overgangssituasjoner godt, spesielt når de trives der de til enhver tid er, og helst vil fortsette å være. For barnet kan det derfor like gjerne være et spørsmål om at det er vanskelig å gå fra noe, enn at det er vanskelig å gå til, relativt uavhengig av de voksne. Den voksne og barnets reaksjoner og behov blir blandet sammen og blir konfliktenes vikarierende hovedingredienser. Dette vanskeliggjør i sin tur en realistisk vurdering av barnets behov og kapasitet for samvær.

Barnet som aktør i konflikten

Som nevnt tidligere, kan barn forholdsvis tidlig gi uttrykk for egne eller andres synspunkter. Barnet kan dermed også komme til å innta en selvstendig rolle konflikten mellom de voksne. Mange barn er lojale mot alle de er glad i, og vil nødvendigvis være i en situasjon der de skal velge bort noen til fordel for andre. Noen barn tar imidlertid klart stilling for den ene og mot den andre av partene. Den av foreldrene som opplever seg som avvist av barnet, vil ofte tolke dette som at barnet er påvirket av den andre. Den andre vil ofte mene at barnet faktisk har en selvstendig og godt begrunnet oppfatning. Dette forsterker barnets rolle som aktør i konflikten. Det øker også sannsynligheten for at en eller begge parter går aktivt inn for å endre barnets syn.

Barn kan også bli aktører i en konflikt mellom voksne når de forstår at de kan få mer positiv oppmerksomhet fra de voksne side hvis de snakker på en bestemt måte om den andre. Det kan de for eksempel gjøre ved å referere negative framfor positive hendelser og utsagn, eller ved å være lei seg og søke trøst hos den voksne. Oppmerksomhet eller andre goder kan altså fungere som belønning for å avvise

den andre forelder. Den voksne kan da få forsterket sin egen opplevelse av den andres svake sider gjennom barnets utspill. Dermed øker konflikten.

Det en forelder kan glemme i kampen om barnets tid, er at samvær nødvendigvis også innebærer fravær, noe vi har drøftet tidligere. En del barn kan ha vanskelig for å håndtere dette. Hvor godt barnet tåler fravær avhenger av alder, tilknytningsforhold, samt mengde og lengde av fravær fra hovedtilknytningspersonen (Mason 2000). Barnets reaksjoner bidrar ofte til at de får en viktig rolle i konflikten, fordi reaksjonenes årsak oppfattes forskjellig av de voksne. Små barns reaksjoner kan for eksempel være gråt, uro, klamring, søvnproblemer og ulike former for avvising. Større barn kan reagere med tilbaketrekning (være sur og avvissende) eller ulike former for utagering og uro. Slike reaksjoner kommer ofte ikke mens barnet er borte, men når det kommer hjem igjen. Omsorgsbasen kan oppfatte dette som tegn på at noe er galt eller for belastende for barnet under samvær. Barns reaksjoner eller utsagn kan på denne måten i seg selv øke eller styre konflikten mellom de voksne.

Når barns reaksjoner er sterkere enn det en må regne med, kan det like gjerne være tegn på at samvær og fravær er lengre enn det barnet har kapasitet til å mestre følelsesmessig. En nøye vurdering av barnets rolle i konflikten er viktig for at ikke barnet indirekte skal få større ansvar enn nødvendig.

Bekymring for barnet

Samværsforeldre opplever noen ganger å bli beskyldt for å ikke ivareta barnet godt nok under samvær. Det kan hende at det blir sagt eller gjort ting som omsorgsbasen mener at barnet ikke har godt av, blir lei seg av, eller som på annen måte setter barnet i en antatt vanskelig situasjon. Den som har samvær kan oppleve slike bekymringer som overdrevne, urealistiske, taktiske eller i verste fall som rene hevnaksjoner uten rot i virkeligheten. Det kan bli om å gjøre å forsvare seg mot angrepene, motbevise og eventuelt ta igjen ved å stille tilsvarende spørsmål ved barnets omsorgssituasjon hos den andre. Fra tid til annen er situasjonen omvendt. Den barnet bor hos opplever å bli anklaget for å sabotere samvær, ikke å ta godt nok vare på barnet, manipulere barnet, eller på andre måter sette barnets utvikling i fare.

Bekymringer som fører til slike anklager kan være reelle og begrunnede, men de kan også skyldes generell mistillit, ubegrunnet engstelse, feilvurderinger eller taktiske hensyn. Bekymringer som partene ikke er enige om, enten de skyldes det ene eller det andre, fører ofte til konflikt. Det skjer særlig når de voksne ikke snakker sammen og barnet blir eneste informasjonskilde til hvordan det har det i omsorgs-

eller samværsbasen. Barns måte å gjengi episoder på, uttrykke seg og forsøke å navigere i opprørt farvann mellom voksne, fører ofte til at fortolkninger, bruddstykker og antakelser brukes som presise og allmenngyldige referater av de voksne. Når samarbeidsklimaet samtidig er dårlig, slik at det ikke er rom og tillit for å dobbelsjekke opplysninger eller vurdere alternative forklaringer, øker ofte bekymringen den ene eller den andre veien.

Tidligere erfaringer, konkrete og dokumenterbare episoder, bekreftelser fra andre, og barnets egen atferd og utsagn kan til sammen gi skjellig grunn til bekymring for om barnet blir godt nok ivaretatt under samvær eller i omsorgsbasen. Samtidig kan bekymringen få en mer eller mindre konstruktiv form. Dette vil ofte være avhengig av om partene klarer å gå inn i en dialog og ha respekt for den enes bekymring og den andres mangel på det samme. Hvorvidt bekymringen i seg selv blir en kilde til konflikt kan også være avhengig av andre forhold.

Partenes personlige ballast, det vil si egne erfaringer med andre nære relasjoner opp gjennom tiden, temperament og kunnskaper vil ofte påvirke både bekymringens intensitet, varighet og håndteringen av den. Noen er mer engstelige enn andre, noen forholder seg mer eller mindre aktive til bekymring, og noen opprettholder bekymringen til tross for at det åpenbart ikke er grunn til den.

Bekymring ser også ut til å ha et kjønnsrolleaspekt. Kvinner er ofte mer detaljorientert, og er både raskere og mer bekymret enn menn. De opplever ofte menn som for tilbaketrukket og mer opptatt av egne enn barns behov fordi mennene ikke bekymrer seg like mye. Menn opplever ofte kvinners bekymring som utidig kontroll og anklager. Kvinners mer relasjonelle og menns mer rasjonelle måter å håndtere opplysninger og situasjoner på, kan dermed bli en medvirkende konfliktårsak.

Ofte ser det også ut til at bekymring for om barna har det godt nok handler om kulturelle forhold. Det kan være forhold som skyldes at partene har forskjellig bakgrunn innenfor samme kultur, eller at partene har forskjellige norm- og verdsett på grunn av oppvekst i forskjellige kulturer.

Konstruktiv bekymring og engstelse fører til beskyttelsesberedskap og er en nødvendig del av foreldrerollen. En vurdering av hvorvidt bekymring er konstruktiv eller destruktiv vil alltid være vanskelig, og krever noen ganger faglig bistand for å kunne avklares. For barn som bor mye av tiden et sted, vil det alltid være maktpåliggende at omsorgsbasen fungerer godt og ikke behøver å bruke mye av sin kapasitet til å bekymre seg for om barnet har det bra under samvær. Generelt vil det derfor som regel være særlig viktig at omsorgsbasens bekymring tas på alvor og at en forsøker avklare denne så fort som mulig.

Situasjons- og personbetingede konflikter

Som vi har sett, påvirkes konflikter av så vel strukturelle som emosjonelle forhold. Ulikhetene i rollene som omsorgs- eller samværsbase skaper i seg selv en situasjon som av noen kan oppleves som vanskelig, urettferdig eller ydmykende. Slike følelser kan fort føre til at en i kampens hete både kan si og gjøre ting som en under andre omstendigheter ikke ville ha sagt eller gjort. Mange samværskonflikter vil ha et sterkt element av slike situasjonsbetingede uenigheter.

Fra tid til annen ser en også at enkelte har atferdsmønstre og måter å forholde seg på i nære relasjoner som går på tvers av alminnelig samspill mellom mennesker og som i seg selv er konflikt drivende. Konflikter som i stor grad har sammenheng med at en av partene generelt ikke ser ut til å kunne mestre alminnelige sosiale spilleregler, kalles gjerne personbetingede konflikter. Slike konflikter er preget av at en eller begge parter konsekvent ikke evner å ta den andres eller barnets perspektiv. Denne type personer har også redusert evne til å se andres behov og interesser, de er opptatt av egne rettigheter og **egne krenkede følelser**, og de forutsetter at den andre eller barnet skal forandre seg. Mangelen på innsikt i andres situasjon og behov ledsages gjerne av redusert evne til å se sitt eget bidrag til konflikten. Dermed svikter også evnen til å se sitt eget ansvar for å finne en løsning som også ivaretar andres interesser.

En situasjonsbetinget konflikt mellom to ellers velfungerende parter som er knyttet til en vanskelig livssituasjon for den ene eller begge, vil ofte være lettere å løse enn en personforankret konflikt. De aller fleste konfliktene mellom to alminnelig velfungerende parter vil la seg løse etter en periode, selv om uenighet og sinne kan dominere nokså mye. Når situasjonen som har utløst konflikten forandrer seg, vil også konfliktene bli forandret og ofte avta. Konflikter som derimot først og fremst har sitt utspring i personlighetsforankrede forhold hos en eller begge parter, vil oftere være vanskelig å finne en løsning på. Når for eksempel manglende evne til å ta andres perspektiv, rusmisbruk, vold, personlighetsavvik eller andre personforankrede forhold lenge har satt sitt preg på en relasjon, kan forsøk på løsninger ofte føre til nye konflikter. Endringer i situasjonen, for eksempel mer samvær, vil ikke forandre slike grunnleggende atferds- og relasjonsmønstre. I en slik situasjon kan både barn og voksne lett bli skadelidende hvis det personlighetsforankrede grunnlaget for konflikten feiltolkes som en situasjonsbestemt reaksjon, og det brukes for mye tid og krefter på å finne løsninger.

Når en skal vurdere spørsmålet om hvorvidt en samværskonflikt drives primært av situasjons- eller personvariabler, må en være oppmerksom på et generelt

behov hos mange for å finne enkle årsaker til komplekse problemer. Det medfører at de fleste av oss er mer tilbøyelige til å attribuere årsaken til en konflikt til personlige motiver og egenskaper hos den andre, enn til situasjonsvariabler. Våre egne reaksjoner og væremåter legger vi derimot gjerne situasjonsbestemte forhold, blant annet andres utspill og handlinger. Dette er et sosialpsykologisk fenomen som kalles en fundamental attribusjonsfeil. Slike feilfortolkninger ser ut til å forekomme oftere i vestlige samfunn, der individets stilling er sterkere (Fiske og Taylor 1991).

BARNS REAKSJONER PÅ KONFLIKT MELLOM NÆRE VOKSNE

Barn kan reagere nokså ulikt på konflikter mellom voksne de er glad i og avhengige av. Noen barn reagerer med uro, konsentrasjonsproblemer, sosiale problemer, utagerende atferd, tilbaketrekking eller tilsynelatende, men ikke reell tilpassing. Andre reagerer lite eller ikke i det hele tatt. Også varigheten av problemene kan være svært forskjellig. Noen barn får relativt langvarige forandringer i sin fungering, mens andre barn sliter en liten periode, før de igjen fungerer som før (Galtung 1998).

Når det gjelder barns reaksjoner på voksenkonflikter, ser noen faktorer ut til å ha særlig betydning. Vi vet at det generelt er en langt større forekomst av tilpasningsproblemer hos barn som har hatt vanskelige oppvekstforhold og negative relasjonserfaringer, enn hos barn som har hatt gode oppvekstforhold. Barn som bor sammen med begge foreldrene, eller med en av sine foreldre etter et samlivsbrudd, ser også ut til å ha en bedre beskyttelse mot tilpasningsproblemer enn barn som ikke bor sammen med noen av foreldrene (Minty 1999; Triseliotis 1989). Vedvarende og sterke konflikter mellom omsorgspersoner vil ofte redusere kvaliteten i omsorgen. Noen barn kan dessuten ha en viss genetisk betinget sårbarhet for vanskelige omsorgsforhold og risikoe erfaringer, som øker sannsynligheten for utviklings- og tilpasningsproblemer ytterligere (Rutter 2000b).

De negative effektene av konflikter mellom nære voksne kan imidlertid ofte motvirkes hvis barnet får en stabil livssituasjon. For barn som flyttes til fosterhjem betyr forandringen ofte at både omsorgspersoner, miljø og omsorgsvilkår endres nokså dramatisk i positiv retning. Barn av foreldre som bryter samlivet fortsetter alltid å bo sammen med den ene av foreldrene, og de blir ofte også boende i samme nærmiljø som tidligere. Endringene blir på denne måten langt mindre omfattende enn for barn som flytter til fosterhjem. Også for barna til foreldre som bryter samlivet øker ofte stabiliteten når foreldrene omsider er ferdige med brud-

det seg i mellom. Møtepunktene for konflikt mellom de voksne blir færre, og samværsrutiner etableres, noen ganger slik at foreldre ikke behøver å møtes. De negative effektene ser også ut til å motvirkes hvis barnet har minst en trygg relasjon til andre voksne eller til barn som ikke er en aktiv del av konflikten.

Det er ikke slik at enhver konflikt mellom foreldre og fosterforeldre, eller mellom fedre og mødre, representerer en utviklingsrisiko for barn. Mange studier viser at det først og fremst er vedvarende konflikt mellom foreldrene mens de fortsatt lever sammen som fører til senere problemer hos barn (Hetherington 1999; Kelly 2000). Dette gjelder for barn som det offentlige overtar omsorgen for så vel som for barn i familier der foreldrene velger å skille lag. Den negative effekten av vedvarende, daglige konflikter mellom omsorgspersoner, ser dessuten ut til å være større enn av situasjonsbetingede konflikter knyttet til selve samlivsbruddet eller omsorgsovertakelsen.

Det ser ikke ut til å være vitenskapelig belegg for at konflikter knyttet til selve plasseringen eller til selve samlivsbruddet nødvendigvis får langsiktige negative konsekvenser for barn. De langsiktige konsekvensene synes først og fremst å ha sammenheng med sammensatte forhold, slik som forholdene i omsorgsbasen etter bruddet, og kvaliteter ved tidligere og eventuelt fortsatte konflikter mellom de voksne. De ser dessuten også ut til å ha sammenheng med egenskaper ved konfliktene.

Konfliktenes intensitet, varighet og form

I tillegg til forhold som vi har nevnt ovenfor, kan konflikter påvirke barns utvikling og fungering betydelig hvis konfliktene har stor intensitet, varer over lang tid og oppleves som potensielt farlige av barnet. Konflikter og vanskelige relasjonserfaringer som har vart lenge før et samlivsbrudd eller en fosterhjemsplassering, og fortsetter etterpå, vil representere den største belastningen. Hos de minste barna øker sannsynligheten for å etablere utrygge tilknytningsmønstre hvis det er alvorlig og intens konflikt mellom foreldre over tid. Det samme gjelder hvis det brukes vold og trusler. Hos eldre barn fører slike belastninger til økt sannsynlighet for utagering eller tilbaketrekking. Andre negative effekter er først og fremst modellering av konfliktatferd, manglende sosiale ferdigheter, stressreaksjoner og problemer med affektregulering. Hvis konfliktene utspilles med barnet som hovedtema, øker i tillegg sannsynligheten for at barnet vil plages av skyld, skam og angst.

Konflikter berører også barn indirekte hvis de voksne får nedsatt sin omsorgskapasitet. Vedvarende konflikter krever både energi og oppmerksomhet

hos de involverte voksne. En slik livssituasjon vil ofte medføre somatiske reaksjoner, økt negativ affekt, depressive reaksjoner, samt skyld og angstfølelse hos de voksne. Hvis forelderen er deprimert kan kontakten med det sosiale nettverket, og dermed tilgangen til viktige støttefunksjoner for barnet, bli redusert i perioder. Slike reaksjoner hos voksne kan føre til nedsatt psykologisk tilgjengelighet og forutsigbarhet for barnet. På samme måte som i barnefordelingssaker, kan en også i barnevernsaker noen ganger se at konflikt mellom fosterforeldre og foreldre, eller mellom fosterforeldre og barneverntjenesten, har denne effekten. Belastningen som de voksnes reaksjoner medfører for barnet, kommer da på toppen av de øvrige belastningene barnet har vært utsatt for før omsorgsovertakelsen eller samlivsbruddet (Dettenborn og Walter 2000).

Vold og trusler over tid forsterker både symptomene hos den som er utsatt for volden og den som er tilskuer. For barn som opplever gjentatt vold, enten direkte mot seg selv, eller mellom foreldrene, øker sannsynligheten for posttraumatiske stressreaksjoner. Denne sannsynligheten øker ytterligere når det også foreligger andre belastninger, og når vold er kombinert med trusler eller våpenbruk. 40–60 % av barn i voldelige parforhold er dessuten selv utsatt for vold. Disse barna får flest og mest alvorlige symptomer (Hetherington 1999). Voldspregede relasjoner fortsetter ofte etter samlivsbrudd og fosterhjemsplassing, slik at barn holdes i vedvarende konfliktsituasjoner også i forbindelse med samvær.

I barnevernsaker har en generelt vært mindre opptatt av hvordan konflikter i barnas nærmeste omgivelser virker inn på deres fungering og utvikling, enn når det gjelder barn der foreldrene bryter samlivet. Likevel er det tydelige paralleller. På samme måte som i barnefordelingssaker, vil samværsforeldre som ikke aksepterer omsorgsbasens rolle, eller som griper forstyrrende inn i barnets hverdag bidra til å skape uro og engstelighet hos både voksne og barn. Det samme gjelder når foreldre som har mistet omsorgen ikke er forutsigbare i kontakten, eller bruker samværene til å involvere barnet i konfliktene. Dette fører ofte til konflikter mellom barneverntjenesten og fosterforeldrene på den ene, og foreldrene på den andre siden. Det samme gjelder også fosterforeldre som ikke kan akseptere at barnet er opptatt av sine foreldre, trekker barnet aktivt inn i konflikten eller gir biologiske foreldre skjellig grunn til å være bekymret. Manglende fleksibilitet og nøytralitet fra barneverntjenestens side kan også være konfliktskapende i slike saker.

For barn ser det altså ut til at det er kvaliteter ved konflikten som gir en økt sannsynlighet for utvikling av problemer. Mer enn foreldres samlivsbrudd, flytting

eller plassering i fosterhjem, eller samværsordninger i seg selv, er konflikter årsak til barns problemer (Kelly 2000).

Konsekvenser av konfliktnivået for samvær

Generelt kan en si at de fleste barn profiterer på mye samvær når samarbeidsforholdene mellom foreldrene er gode, og motsatt når samarbeidsforholdene er dårlige. Når samarbeidsforholdene er gode, relasjonen til samværsforelderen er god og vedkommende deltar aktivt – men ikke invaderende – i barnets hverdag, har dette positiv effekt på barns utvikling. Kombinasjonen av høyt og langvarig konfliktnivå og hyppig kontakt, ser derimot ut til å ha negativ effekt på barns tilpasning. Det er ikke påvist at samværsfrekvens og -varighet i seg selv har konsekvenser for barns fungering. Derimot er antakelig faktorer som levekår, konflikt og tilknytningsforhold sentrale (Kelly 2000). Framfor å begrense samvær når konfliktnivået er høyt, kan det ofte være en løsning å tilrettelegge det slik at konflikten blir minst mulig merkbare for barnet. Dette krever at begge partene er villige til det, har innsikt i eget bidrag til konflikten, og klarer å følge avtaler knyttet til samvær. Når dette ikke er mulig, kan det være nødvendig å tilpasse samværet til konfliktsituasjonen på en måte som gjør at barnet rammes minst mulig av den.

På samme måte som for barn etter samlivsbrudd, er samvær som regel også et gode for barn i fosterhjem. Dette forutsetter på samme måte at forholdet mellom omsorgsbasen og samværsforeldrene er preget av et lavt konfliktnivå, forutsigbarhet og regelmessighet. Slike forhold ser ut til å fungere generelt utviklingsstøttende, hindrer utilsiktet tilbakeføring og øker sannsynligheten for planlagt tilbakeføring til foreldrenes omsorg (Schaffer 2000). Velfungerende samvær letter selve tilbakeføringsprosessen hvis det blir aktuelt, eller hvis andre forhold gjør det nødvendig. I tillegg vil også barnets opplevelse av kontinuitet og identitet kunne føre til generelt bedre tilpasning og utvikling.

Både faglig, politisk og juridisk er det rådende synet i dag at samvær er til barns beste. På generelt grunnlag synes det å være lite vitenskapelig belegg for at de langsiktige utviklingsmessige konsekvensene av samvær er positive – eller negative (Vinnerljung 1996; Quinton mfl. 1997; NOU 2000). På samme måte som i barnelovsakene peker mye i retning av at barnas omsorgssituasjon og samarbeidsforholdene mellom de voksne før og etter plassering har vel så mye innflytelse på deres utvikling som samværenes frekvens, varighet og innhold. Samværene i seg selv vil dermed i noen tilfeller kunne være utviklingsstøttende,

Konfliktanalyse

Det er nærmest umulig å finne ut hvordan en konflikt kan løses eller håndteres uten å ha god kjennskap til konfliktens struktur og funksjon. Bedre kunnskap om konflikten kan en blant annet få gjennom følgende spørsmål:

- Må konflikten ses i sammenheng med personlig fungering hos en eller eventuelt begge parter, eller har den først og fremst sammenheng med situasjonen som har oppstått mellom partene?
- Hvor lenge har konflikten mellom partene vart?
- Hvor intens er konflikten og hvordan har intensiteten kommet til uttrykk?
- Hvordan opprettholdes konflikten?
- Hvilke konsekvenser har konflikten hatt for barnet og partene så langt?
- Hvilke løsninger har vært forsøkt, og hva har fungert /ikke fungert?
- Hvilke løsninger ser partene som aktuelle?

Partenes syn på disse spørsmålene gir ofte verdifulle opplysninger om både konflikten og om partene. Gjensidig kjennskap til den andres syn kan i seg selv legge grunnlaget for å legge til side spørsmål som en faktisk er enig om, og spørsmål som en er uenig om. En vil på denne måten klargjøre posisjoner og muligheter for et eventuelt framtidig samarbeid.

Forutsetningene for etablering av samarbeid

Konflikthåndtering og samarbeid om samværsordninger forutsetter at partene kan etablere et minimum av kommunikasjon seg imellom. De må i tilstrekkelig grad kunne skille mellom eget sinne og egen bitterhet, og barnets behov for samvær. De må også kunne opprettholde en viss grunnleggende tillit og respekt, samt akseptere forskjellighet i posisjoner og roller.

Konflikthåndtering med henblikk på samarbeid krever også at partene i konflikten kan skifte perspektiv fra seg selv til den andre, og at de er reelt motiverte til å finne en plattform bestående av dialog, erkjennelse og vilje til å tre til side i konflikten dersom det trengs. Samarbeidet blir ofte fiktivt når en av partene opplever å ha vunnet eller tapt i forhold til den andre eller har inngått kompromisser en ikke kan stå for. Samarbeid blir også vanskelig når en tror at kompromisser vil gå ut over barnet. Det blir likeledes vanskelig når en av partene har opplevd å ha tilpasset seg uten å få noe igjen for det, eller har gitt seg for å unngå bråk, men likevel er dypt uenig med seg selv i dette. Samarbeid på slike premisser vil ofte ikke være bærekraftig. Dette er antakelig en av årsakene til at en del rettsforlik i saker etter

lov om barn og foreldre følges av at saken på nytt bringes for retten (Koch 2000). Når enigheten ikke er reell, kan det noen ganger likevel være en løsning at dette erkjennes og det settes en tidsramme for veiledet utprøving av en samværsordning. Når heller ikke dette fungerer, er det antakelig bedre at ansvaret for løsningen ligger på en tredje part, for eksempel gjennom en dom eller et nytt vedtak i fylkesnemnda.

Et godt samarbeid betyr ikke nødvendigvis at partene må kunne tilbringe tid sammen, være venner og enige om det meste. Alminnelig respekt og høflighet er tilstrekkelig for et godt nok samarbeid. Dette, og et minimum av gjensidig tillit er nok for et samarbeid mellom parter som er fokusert på gjensidig informasjon om hva som skal skje, hva som har skjedd og hvordan omsorgen for barnet best kan organiseres. En åpen og spørrende holdning, der den andres synspunkter etterspørres og behandles med respekt, er nyttig i denne sammenheng. Det er ikke enkelt, men ikke desto mindre hensiktsmessig, å behandle den andre som om det var en kollega eller en nabo som en ikke liker spesielt godt, men heller ikke vil legge seg ut med.

Dersom konflikten har sammenheng med en av partenes personlige fungering, og vedkommende ikke har reell innsikt i dette, er det sannsynligvis ikke grunnlag for samarbeid og konfliktløsning. Dette ser en ofte ved rusmisbruk, psykopatologi og voldsbruk hos en av partene. Dersom konflikten med dette som grunnlag har vart lenge, med høy intensitet og klare negative konsekvenser for barnet, må barnet først og fremst beskyttes. Når partene i tillegg har prøvd ut samværsordninger, ulike måter å løse konflikten på, og står langt fra hverandre i sin oppfatning av løsningen, er det lite sannsynlig at gode løsninger finnes innen rimelig tid. Det kan imidlertid tenkes at det er mulig å håndtere konfliktene for eksempel ved å begrense samvær og ved å redusere kontaktpunktene mellom de voksne mest mulig.

Noen ganger vil en av partene åpenbart ha hovedansvaret for vanskelighetene og konfliktene som oppstår underveis, men samtidig ha en viss innsikt i problematikken. I en slik situasjon vil en ikke kunne oppnå et reelt samarbeid, men begge parter kan på hver sin måte bidra til en «våpenstillstand». Det hender ikke sjeldent at en rusmisbrukende mor eller en voldelig far har innsikt i konsekvensene av sine problemer for barnet, og velger å trekke seg av hensyn til barnet og barnets omsorgsbasis. For barn innebærer dette at konflikten håndteres på en måte som gjør at barnet ikke lenger er i sentrum for konflikten og at det skjerms for dens følger.

Det hender også at parter som en vil forvente har forutsetninger for å finne samarbeidsløsninger, fortsetter å drive konflikten i fellesskap. I slike saker vil en ofte kunne skape ro ved å tilrettelegge for minst mulig kontakt mellom de voksne, slik at barnet ikke stadig befinner seg midt i «skuddlinjen» (Shear 1998). Slike måter å håndtere konflikten på innebærer en slags parallell omsorg for barnet. Det forutsetter at partene som et minimum tillater barnet å ha en positiv relasjon til begge, slik at barnet kan forholde seg til at de voksne riktignok ikke liker hverandre, men at begge vil det beste for barnet. I slike sammenhenger er det ofte best at partene kommuniserer skriftlig seg i mellom, og treffes minst mulig. For barn kan dette være en bedre løsning enn ikke å ha samvær, eller å ha samvær med en frekvens og en utforming som krever mye samarbeid og kontakt mellom omsorgs- og samværsbasen.

I de senere årene har en sett en utvikling både i domstoler og fylkesnemnder til å arbeide for at parter i konflikt skal kunne forhandle seg fram til enighet. Når det gjelder barnefordelingssaker, senest med endringer i lov om barn og foreldre fra april 2004 (BFD 2004). Dette har medført en utvikling i retning av større handlingsfrihet til å tilrettelegge saksgang, metoder og samarbeidsordninger til barnets beste, slik at det passer den enkelte saks problemstillinger. Det er også lagt til rette for at samarbeids- og samværsformer skal kunne utprøves med hjelp og veiledning fra rettsoppnevnt sakkyndig. En slik utvikling vil antakelig bidra til at flere foreldre hjelpes til å finne gode og bærekraftige løsninger for sine barn.

Oppsummeringsvis kan altså konflikter i samværsaker håndteres på to grunnleggende forskjellige måter:

- Gjennom kommunikasjon som har til hensikt å etablere og utvikle et fungerende samarbeid mellom to tilnærmet likeverdige parter.
- Gjennom å erkjenne og akseptere konflikten og dens konsekvenser, og finne måter å håndtere den på som skjermer barnet mest mulig.

Vektlegging

I alle samværsaker vil det være sentralt å analysere samarbeidsforholdene mellom partene. I barnefordelingssaker bør en ikke bare fange inn relasjonen mellom foreldrene, men også barnets reaksjoner på andres rolle i konfliktene. I barnevernsaker bør analysen også omfatte partenes forhold til barneverntjenesten og forholdet mellom foreldrene dersom disse ikke bor sammen.

Minimumskravet må være at konflikten kan håndteres på en måte som ikke får negative konsekvenser for barnets utvikling på kortere eller lengre sikt. Når sam-

arbeidsforholdene er gode, vil dette i seg selv kunne tale for en utvidelse av samvær.

I saker der en ser at samarbeidsforholdene og konfliktnivået påvirker barnet negativt, er det spesielt viktig å vurdere hvilke forhold som ligger til grunn for dette. Det vil være viktig å finne ut om konflikten drives av den ene eller av begge, om vedkommende har innsikt i dette, om konflikten har vart lenge og med høy intensitet og hvilke forsøk på å finne løsninger som har vært gjort. I slike saker vil det som regel være bedre å sørge for at konflikten håndteres slik at barnet skjermes mest mulig, eventuelt på bekostning av samvær. Hyppige samvær under slike omstendigheter betyr at barnet til stadighet utsettes for konflikt og for ulike virkelighetsoppfatninger. Under slike forhold kan belastningen ved å være vedvarende i konfliktfeltet være større for barnet enn gevinsten ved samvær. I slike saker bør samvær reduseres til et nivå barnet har kapasitet til å håndtere. Dette betyr ofte relativt lite samvær, eller samvær med tilsyn, samt minst mulig kontakt mellom omsorgs- og samværsbasen.

Også den barnet bor hos må leve i konfliktfeltet, noe som øker faren for at omsorgen for barnet blir skadelidende. Konfliktnivået og konfliktens art kan på denne måten være en selvstendig grunn til å begrense samvær mellom barn og foreldre, dersom det ikke er mulig å dempe eller håndtere konfliktene på annen måte.

I noen saker kan en komme fram til at konfliktene drives av den som er hovedomsorgsbasen for barnet. Domstolene og fylkesnemndene har i noen saker valgt å la slike forhold, for eksempel ubegrunnet samværsnekt, ligge til grunn for å flytte barnet til den andre av foreldrene eller i barnevernsaker til et annet fosterhjem. I spesielle tilfeller kan en i slike saker også komme fram til at samværet bør reduseres vesentlig for å skape ro rundt barnet. Dette til tross for at samværsforelderen i seg selv ikke er årsak til konfliktene mellom de voksne eller barnets eventuelle problemer. Slike beslutninger vil være særlig aktuelle når barnet har en etablert tilknytning og en positiv relasjon til den det bor hos, og ikke kjenner den andre godt.

Det anføres av og til som argument at hyppig samvær og sterkere involvering av den samværsberettigede i seg selv fører til at konfliktene dempes over tid. Rett og slett fordi de voksne gjennom hyppig samvær på sett og vis tvinges til å samarbeide. Noen undersøkelser viser en slik effekt (Ekeland og Myklebust 1997). At samarbeidet blir litt bedre fordi de voksne er tvunget til å ha med hverandre å gjøre i praktiske spørsmål knyttet til samvær, betyr nødvendigvis ikke at konfliktnivået er redusert til et nivå som ikke i vesentlig grad påvirker barnet eller barnets omsorgssituasjon. Som hovedregel må en derfor etter vårt syn forutsette at økt

tanke om at samværsforeldre misbruker rusmidler. Det er vanskelig å fastslå hvor stort omfang rusmisbruket har når barnet er til stede og hvor stor vekt en skal tillegge det. Når det gjelder alkohol vil en i tillegg måtte vurdere hvorvidt mengde og hyppighet er innenfor en allment akseptert norm eller ikke.

I noen tilfeller har de to foreldresidene forskjellig religiøs, kulturelt og moralsk/etisk utgangspunkt. Da oppstår det ofte problemstillinger knyttet til om det å bruke et rusmiddel i seg selv er misbruk i et moralsk/etisk perspektiv. I noen kulturer er hasjrøyking i et visst omfang vanlig og akseptabelt, mens alkohol er forbudt. I andre kulturer er moderat bruk av alkohol akseptert i storsamfunnet, men sterkt fordømt av enkeltpersoner eller grupper. Dersom det kan slås fast at samværsforelderens bruk av rusmiddelet ikke går vesentlig ut over barnet slik det er beskrevet ovenfor, kan det ikke tillegges vekt ut fra et misbruksperspektiv. En kan imidlertid komme til at bruk av visse rusmidler, for eksempel hasj, likevel er problematisk fordi bruk og besittelse er ulovlig og straffbart.

Noen ganger hevdes det at samvær med barn har betydning for samværsforelderens motivasjon til å begrense eller avslutte sitt rusmisbruk. Det påstås at mor/far lettere kan redusere misbruket eller holde seg unna hvis hun/han får ha kontakt med sine barn, eller «Hvis ikke jeg får treffe mitt barn kommer jeg til å sprekke.» I sin ytterste konsekvens innebærer dette å gi barnet ansvaret for den voksnes utvikling. Dette er et klart urimelig ansvar å pålegge barnet og de som skal fatte beslutninger om samvær.

Belastningene og eventuelle skadevirkninger på barnet som følge av samvær, vil likevel først og fremst være avhengige av rusmisbrukets alvorlighetsgrad. Det er måten misbruket generelt påvirker samværskompetansen som bør være avgjørende for hvor stor vekt rusmisbruk skal tillegges i begrensende retning. I tillegg kommer vurderinger i tilknytning til samværsforelderens innsikt i denne problematikken.

SAMVÆRSFORELDRE MED PSYKISKE LIDELSER

Psykiske lidelser og personlighetsmessige avvik hos samværsforeldre kan få betydning for ivaretagelsen av barnet i forbindelse med samvær ut fra minst tre forhold:

- For det første kan alvorlige psykiske problemer medføre at samværsforelderens kapasitet til å dekke barnets emosjonelle behov er betydelig begrenset.
- For det andre kan den voksnes psykiske avvik være vanskelig for barnet å forholde seg til.

- For det tredje kan samværsforeldrenes måte å forholde seg på, skape problemer med å få til avtaler og samarbeid (Havik 1996).

Nedsatt sensitivitet for barns behov

I mange tilfeller vil den voksnes evne til å være sensitiv for barnets ståsted og følelsesmessige behov være redusert på grunn av at hun/han selv har det vanskelig (Cummings mfl. 2000). Forbigående og situasjonsbetingede kriser i livet har ofte denne effekten, før normal fungering eventuelt blir gjenopptatt. De fleste barn vil tåle slike forbigående mangler i omsorgen.

Dette forholder seg annerledes når den som skal ha omsorg eller samvær har alvorlige psykiske problemer eller lidelser som varer over tid. Særlig tilstander som ikke er godt medisinert og som medfører relativt uforutsigbare endringer i fungering, impulskontroll, virkelighetsoppfatning og humør, vil ofte være vanskelig for barn å forholde seg til. Et eksempel er humør- og stemningslidelser som omfatter ulike typer av maniske og/eller depressive tilstander.

Depressive tilstander medfører ofte nedstemthet, irritabilitet og redusert aktivitet- og energinivå. Evnen til å interessere seg for, konsentrere seg om og ivareta barnet vil kunne være sterkt nedsatt, avhengig av alvorlighetsgrad. Maniske tilstander medfører hevet stemningsleie, høyt aktivitetsnivå og stor tiltro til egen virkelighetsoppfatning. Dette fører ofte til lite soving, økt pratsomhet, omgjengelighet og mange mer eller mindre realistiske prosjekter. Mennesker med stemningslidelser har også ofte overdreven fortrolighet i en så stor grad at det oppstår vansker i den sosiale kontakten med barnet og andre.

Et annet eksempel er angstlidelser og fobiske lidelser som ofte medfører stor, generell frykt eller redsel for spesielle situasjoner, og at slike situasjoner unngås eller håndteres på spesielle måter. I samværsituasjoner kan dette i verste fall medføre at barnet ikke får ha kontakt med andre fordi den voksne er panisk redd for sosiale situasjoner, eller at barnet blir vitne til gjentatte angstanfall med pustevansker, besvimelse etc. Her handler det ikke om samværsforelderens bevisste vilje eller aktive handlinger som fører til nedprioritering eller forsømmelse av barnet. Samspillet forringes på grunn av den voksnes egen tilstand som medfører mangel på overskudd til å se barnet, gi det adekvat respons og ivareta det.

Psykiske lidelser kan være vanskelig å forholde seg til

Også samværsforeldre med andre alvorlige psykiske lidelser, som for eksempel psykoser og schizofreni, vil ofte permanent eller i perioder være ute av stand til å

ivareta barns behov. Dette har sammenheng med at personen i større eller mindre grad opptrer «unormalt», i den forstand at reaksjonsmønsteret er annerledes enn en vanligvis forventer i en gitt situasjon. Den voksnes reaksjoner som følge av åpenbare vrangforestillinger, forvrengt virkelighetsoppfatning, hallusinasjoner eller paranoide ideer er det spesielt vanskelig å forholde seg til for barn. Barn har ikke forutsetninger for å forstå sammenhengen og arten av mors eller fars problemer (Allen 2001). For barnet kan den voksne i perioder oppfattes som skremmende, overveldende, eller neglisjerende, med liten innlevelse eller evne til å ta barnets perspektiv.

I perioder kan imidlertid samværsforeldre med psykiske lidelser fungere relativt tilfredsstillende fordi de får riktig behandling og eventuelt er stabilt medisineret, selv om det samtidig kan være et problem at effektiv medisinerer fører til at pasienten fungerer og føler seg bedre. Dette kan føre til at pasienten selv slutter med medisinen, eventuelt uten å fortelle andre om det. Tilstanden vil da ofte forverres sakte men sikkert, noe som ofte oppdages sent av omgivelsene. Barn er særlig utsatte i slike perioder. En må være oppmerksom på at barn som skal ha samvær med foreldre som lider av paranoide tilstander i slike situasjoner kan være utsatt for direkte fare. Dett er spesielt farlig dersom de paranoide ideene rettes mot barnet, for eksempel ved at barnet oppfattes som agent for noen som vil en til livs.

Hvis barn aktivt trekkes inn i samværsforelderens vrengebilde av virkeligheten, vil det kunne oppstå en konflikt mellom barnets egen oppfatning av virkeligheten og den voksnes. I de fleste tilfeller vil barnet oppleve dette som ubehagelig. Barn kan reagere med utagering, tristhet og tilbaketrekning, eller de kan nekte å ha samvær. Ved forholdsvis omfattende samvær vil det også være en fare for at barnet kan reagere på den ytre og indre konfliktsituasjonen ved å overta forelderens virkelighetsoppfattelse.

Vi kjenner ikke til forskning om hvordan psykiske lidelser hos samværsforeldre påvirker barns utvikling, bortsett fra når det gjelder økt sannsynlighet for arvelig disposisjon og dermed utvikling av tilsvarende lidelser. Rutter og Madge (1977) har vist at barn med psykisk syke omsorgsforeldre har dobbelt så stor forekomst av emosjonelle problemer og atferdsforstyrrelser som barn i kontrollgrupper. Også Schaffer (2000) har, gjennom en gjennomgang av forskningslitteratur på området, vist at det er betydelig økt risiko for at barn av psykisk syke foreldre utvikler atferdsproblemer. Risikoen ser ut til å være avhengig av et stort antall faktorer, som hvilken sykdom forelderens lider av og hvilke symptomer den gir seg utslag i. Lidelser som schizofreni, depresjon og personlighetsforstyrrelser har en høyere arvelighetsrisiko

enn andre. Det ser ut til at god psykologisk fungering hos den andre forelderen, eller fosterforeldre, og god sosial støtte i barnets nettverk er beskyttelsesfaktorer.

En kan antakelig regne med at en viss arvelig disposisjon kan medføre økt sårbarhet for belastninger, slik som for eksempel hyppige og vanskelige samvær med psykisk syke foreldre. Risikoen for at barnet utvikler psykiske problemer må derfor antas å øke, dersom samværet med psykisk syke foreldre er så omfattende at samværsforelderen i vesentlig grad får prege den totale omsorgen for barnet på en måte som er belastende for barnet.

Psykiske lidelser kan gjøre samarbeid vanskelig

Også personlighetsforstyrrelser hos samværsforeldre kan påvirke samvær og samarbeidet i betydelig grad. Personlighetsforstyrrelser er en gruppe psykologiske tilstander og atferdsmønstre som i sterk grad preger individets livsstil og måte å forholde seg til andre på. De kjennetegnes av ulik grad av rigide reaksjoner i personlige og sosiale situasjoner, avvik fra hvordan et gjennomsnittsindivid i en gitt kultur sanser, tenker, føler seg og spesielt hvordan de forholder seg til andre (ICD-10 1996). Det finnes mange ulike typer personlighetsforstyrrelser. Disse vil i kraft av sitt symptom-bilde kunne ha større eller mindre innflytelse på samværs situasjonen og samværsforelderens relasjon til barnet og andre voksne. I tillegg kan personlighetsforstyrrelser opptre med varierende styrke og til en viss grad avhengig av situasjon. I situasjoner som oppfattes som uoversiktlige, krisepregede og utenfor kontroll, vil slike forstyrrelser typisk forsterkes i sitt uttrykk, spesielt i nære relasjoner.

Dette kan i sin tur medføre direkte fare for barnet eller omsorgsbasen. Et eksempel på en type personlighetsforstyrrelse som ofte skaper problemer for gjennomføring av samvær er dyssosial personlighetsforstyrrelse. Denne kjennetegnes ved at personen er likegyldig for sosiale forpliktelser og i stor grad mangler forståelse for andres følelser. Toleransen for frustrasjon er svært lav, personen har lav terskel for aggresjonsutbrudd og eventuelt voldshandlinger. Vedkommende vil også ha en tendens til å bebreide andre i urimelig grad for det som skjer, og frita seg selv for bidrag til utviklingen (ICD-10). Det er viktig å påpeke at et eller flere av disse kjennetegn kan finnes hos mange mennesker i moderat grad. Dersom det skal få alvorlige konsekvenser for omsorg eller samvær med barn, må atferden ligge klart utenfor det som vurderes som normalvariasjon.

I tillegg til at alvorlige psykiske vansker hos samværsforeldre kan få negative konsekvenser for barn på det sosiale og emosjonelle området, slik vi har vist ovenfor, kan det berøre barns behov for kognitiv utviklingsstøtte og de materielle og

praktiske forholdene. Det kognitive området kan påvirkes direkte gjennom at samværsforelderens svikter i stimuleringen og oppfølgingen av barnet. Barnet kan også bli så urolig før og etter samvær, at det ikke har krefter til andre nødvendige utviklingsoppgaver. Også på det materielle og praktiske området kan psykiske problemer påvirke samværsforelderens vesentlig, slik at heller ikke praktiske omsorgsoppgaver blir ivaretatt godt nok.

Forviklinger med å få til avtaler når foreldre og barn skal treffes, samt dårlig samarbeid om gjennomføringen av samvær, kan også være aktuelle problemstillinger ved de fleste typer psykiske lidelser hos samværsforeldre. Dette har blant annet sammenheng med de psykiske lidelsenes karakter. Mennesker med alvorlige og langvarige psykiske problemer kan ha vanskelig for å kommunisere og samarbeide fordi deres egne problemer er så omfattende at de ikke har ressurser til å ta andres perspektiv. Som vi har vist i tidligere kapitler er komplikasjoner med å få til samværsavtaler i seg selv en kilde til konflikt mellom de voksne.

Noen ganger, særlig i saker etter barneloven, ser en at barn av forskjellige årsaker bor hos den av foreldrene som har nokså store psykiske problemer, og har samvær med den andre av foreldrene. Dersom en ikke velger å reversere situasjonen, slik at barnet flytter, vil slike konstellasjoner stille særlig store krav til fleksibilitet, oppmerksomhet og supplerende omsorg i samværsbasen.

Vektlegging

Mennesker med psykiske lidelser er ikke en ensartet gruppe. Også innenfor samme diagnosegruppe vil det være variasjoner i alvorlighetsgrad og symptom-bilde. Derfor er ikke en diagnose eller antakelse om alvorlige psykisk problemer eller lidelser i seg selv egnet som utgangspunkt for å bedømme en forelders samværskompetanse. Det forteller heller ikke hvordan samværet virker inn på barnet. Psykiske lidelser er dessuten sjelden stabile tilstander. Symptomene kan variere over tid og kan være påvirket av en rekke variabler, som medisinsk og psykologisk behandling og miljøfaktorer.

Hvor stor vekt en skal legge på samværsforelderens psykiske tilstand må vurderes konkret på grunnlag av vurderingskriteriene knyttet til barnets alder og utvikling, vedkommendes samværskompetanse, praktiske forhold og samarbeidsforhold for øvrig. Hvis samværsforelderens har så store psykiske problemer at de får innvirkning på et eller flere områder, bør de vektlegges i begrensende retning, når disse problemene overskygger de sidene ved samværet som vurderes som utviklingsstøttende for barnet.

Når problemer med samvær skyldes at samværsforelderen lider av personlighetsforstyrrelser og andre alvorlige psykiske lidelser, er det viktig å huske på at mennesker i disse diagnosegruppene ofte i begrenset grad er tilgjengelige for varig og rask forandring. Selv om vedkommende kommer inn i et effektivt behandlingsopplegg må en legge til grunn at behandlingen er langvarig. En må derfor vurdere nøye hvor snart eventuelle endringer kan få konsekvenser for en samværsordning, sett i forhold til at tiden raskt går fra barnet.

Særlig når det gjelder personlighetsforstyrrelser, er det lett å gi etter for intens argumentasjon, skjulte trusler og mas, i den tro at det å gi seg vil føre til at situasjonen roer seg ned og konfliktene dempes. Ofte oppnår en det motsatte, på barnets bekostning. Gjennom vår praksis har vi erfart at tydelige grenser og sanksjoner til en viss grad kan øve kontroll over personlighetsforstyrrede samværsforeldres atferd. Dette innebærer at en ved utformingen av samværsordningen må legge spesielt stor vekt på faste avtaler, klare gjensidige forpliktelser og regler for hvordan en skal forholde seg dersom avtaler brytes. Fordi forsøk på å samarbeide med personlighetsforstyrrede ofte medfører konflikter med stor emosjonell aktivering blant alle aktørene, er det en spesiell utfordring å holde fokus på barnets behov i slike saker.

Det vil imidlertid alltid tillegges vekt i positiv retning for samværsvurderingen dersom foreldre med store psykiske problemer klarer å samarbeide. Det er positivt dersom de har stabil psykologisk/psykiatrisk oppfølging, og at den voksne viser en viss innsikt i hvordan deres tilstand kan påvirke barnet. På samme måte bør en vurdere om barnet har støtte i eget nettverk som eventuelt kan kompensere for svakheter i samværskompetansen. I noen tilfeller kan barnet få støtte fra voksne i omsorgsbasen som kan hjelpe det med å forstå og forholde seg til samværsforeldrens reaksjoner og atferd.

På samme måte som for foreldre med rusproblemer, holdes samvær med barn fram som en viktig miljøfaktor fra noen voksne med alvorlige psykiske problemer. Det hevdes at mors/fars psykiske helse har sammenheng med om hun/han får ha kontakt med sine barn. For eksempel kan det påstås at: «Hvis ikke jeg får treffe mitt barn tar jeg mitt eget liv.» Dette er en svært alvorlig byrde å legge på skuldrene til barnet eller de som skal fatte beslutninger om samvær. Vi kjenner ikke til forskning som dokumenterer at samvær med barn påvirker utviklingen av psykopatologi hos foreldre i positiv retning. Av hensyn til barnet bør en generelt unngå å bruke samvær som et virkemiddel for å regulere den voksnes psykologiske tilstand. Dersom en er i posisjon til det kan en imidlertid hjelpe til slik at samværsforelderen får adekvat behandling.

Utsikten til å kunne gjenoppta samvær eller øke samværsfrekvensen kan i seg selv være en god og motiverende faktor i behandlingen.

SEKSUELLE OVERGREP

I en gjennomgang av internasjonal litteratur om blant annet hvilke konsekvenser seksuelle overgrep har for barn, konkluderer psykolog Mossige med at det er stor variasjon i barns reaksjoner (Mossige 2000). Hos noen barn finner forskerne ingen klare symptomer, hos andre er symptomene svært alvorlige og reaksjonene følger barna langt inn i voksen alder. Det kan se ut som om reaksjonene har sammenheng med personvariabler hos offeret, samt varighet, intensitet av overgrepene, og relasjonen mellom offer og overgriper (St.mld.25, 1996–97).

Frykten for at barn skal bli fysisk og psykisk skadet som følge av seksuelle overgrep er åpenbart en viktig årsak til at foreldre som har mer eller mindre begrunnet mistanke ønsker vesentlige begrensninger i samværsordninger. Voksnes ønske om å beskytte barn er ikke nødvendigvis bare begrunnet med eventuelle uheldige konsekvenser for barna på kort og lang sikt. Vi gjør også etiske og verdimessige overveielser. Seksuelle overgrep mot barn er grove brudd på kollektivets grunnleggende etiske verdier. Derfor er det også kriminelt at voksne har seksuell omgang med barn. Frykten for å bryte kollektivets norm fører samtidig til at handlingene blir tabubelagte og temaet vekker sterke emosjonelle reaksjoner hos de fleste.

Nettopp det faktum at seksuelle overgrep mot barn er straffbare, tabu og vekker sterke emosjonelle reaksjoner, fører til at handlingene blir forsøkt hemmeligholdt. I samværsaker er det store variasjoner i hvor sikker en er på at overgrep har skjedd og hvor åpne de involverte er om overgrepene. I noen svært få saker kan en være sikker på at det har skjedd overgrep. Det er avklart hvem som begikk overgrepene, hva overgrepene besto i og hvor og når overgrepene skjedde.

I de fleste tilfeller er det ulik grad av usikkerhet om det har skjedd seksuelle overgrep, og en må forholde seg til mistanke og hemmeligholdelse. Det kan knytte seg mistanke til om overgrep i det hele tatt har skjedd, hvor omfattende seksuelle overgrep det dreier seg om og hvem som er overgriper. Slike mistanker skaper en voldsom emosjonell belastning for alle involverte.

Frykten for de følelsesmessige reaksjonene, tabubruddet og redselen for straffefølgelse gjør også urettmessige anklager om seksuelle overgrep mot barn til et våpen som kan være effektivt for personer som ønsker å hindre samvær. Slike mis-

tanker bidrar til å vanskeliggjøre samarbeidsforholdene mellom de voksne og berører barnas situasjon direkte og/eller indirekte.

Det kan likevel se ut som om urettmessige beskyldninger og mistanker om overgrep ikke brukes så ofte i for eksempel barnefordelingssaker som en kan få inntrykk av. I en undersøkelse av 74 slike saker som ble reist i Oslo Tingrett i løpet av ett år, var seksuelle overgrep en av flere begrunnelser for at saken ble reist i seks tilfeller. To av sakene var reist av fedre som var blitt dømt for overgrep, men som likevel ønsket samvær eller å ha barnet boende hos seg. To av sakene var under politietterforskning, mens det var knyttet betydelig tvil til realitetene i mistankene i de to siste sakene (Koch 2000). I praksis kan en se at slike beskyldninger skaper så mye turbulens at det tar lang tid før de som mistenker overgrep anmelder saken, eller tar opp sine mistanker med barneverntjeneste, behandlingsapparat eller politi. I tillegg kommer en del saker der mødre er fullt og fast overbevist om at overgrep har skjedd, selv om det ikke finnes noen andre holdepunkter for dette. Det kan se ut som om slik overbevisning av og til kan ha rot i egne overgrepserfaringer tidlig i livet.

Vektlegging

I tilfeller hvor en står overfor visshet om at barnet har vært utsatt for seksuelle overgrep av samværsforelderen eller andre i dennes nettverk, skal det vektlegges tungt i begrensende retning. Dette har blant annet sammenheng med at barnet trenger beskyttelse mot nye overgrep og retraumatisering gjennom påminnelser, lukter, stemmer og subtile signaler fra overgriperens side. Selv om forskningen omkring risiko for gjentakelse generelt spriker, må vi forholde oss til at det er stor fare for at personer som har begått seksuelle overgrep mot barn kan komme til å gjøre det igjen (Mossige 1997). Det ser dessuten ut til å være nokså stor gjentakelsesfare selv om overgrepene har blitt avdekket og i tilfeller hvor overgriperen har gjennomgått behandling (Rice mfl. 1991; Hanson mfl. 1993).

Behovet for å gi psykologisk støtte til barnet og å markere et etisk og verdimesig standpunkt skal også telle. Vi vet at reaksjonene fra omsorgsbasen og barnets omgivelser for øvrig har betydning for hvilken grad av skade barnet utvikler. Jo mer en hemmeligholder overgrepshandlingene, jo mer skadelige er de. Barnet trenger rask hjelp og støtte. Derfor må ikke omsorgspersonene være unnfallende, samtidig som det er viktig å unngå overdramatisering. Vi vet også at skadene på barnet opprettholdes dersom den formelle avgjørelsen om samvær forblir uavklart. Dersom saken vandrer i nemnd og rettsapparat kan det gjøre vondt verre for barnet (Sosialdepartementet 1992).